ધર્મબોધ ગ્રંથમાળા-પુષ્પ પહેલું

ત્રણ મહાન તકો

[માનવજીવન આદિની મહત્તા]

લેખક
શ્રી ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ

: પ્રકાશક :

શ્રી મુક્તિકમલ જૈન મોહનગ્રન્થમાળા

કાર્યાધિકારી—લાલચંદ નંદલાલ શાહ

ઠે રાવપુરા, ઘીકાંટા વકીલીઆ-વડોદરા

પ્રકાશક
મુક્તિકમલ જૈન મોહન ગ્રંથમાળા
રાવપુરા–વડોદરા.

આવૃત્તિ પહેલી.
પહેલી વાર
દશ આના

વિ. સં ૨૦૦૭ અક્ષયતૃતીયા

મુદ્રક
શા ગુલાબચંદ લલ્લુભાઈ
શ્રી મહોદય પ્રીં. પ્રેસ–ભાવનગર

આભાર

卐

શ્રી જયંત મેટલ વર્કસના માલિક કપડવંજનિવાસી ધર્મશ્રદ્ધાળુ, ઉદારચરિત, શ્રેષ્ઠિવર્ય, શ્રીમાન્ શેઠ ચીમનલાલ ડાહ્યાભાઈએ આ ગ્રન્થમાળાનુ પ્રકાશન સરતુ રાખવામા જે ઉદાર આર્થિક સહાય આપી છે તે માટે તેમનો હાર્દિક આભાર માનીએ છીએ

લી૦

પ્રકાશક

ટૂંકા બોલ

પૂજ્યપાદ પરમોપકારી સ્વ આચાર્ય **શ્રીમદ્ વિજયમોહન સૂરીશ્વરજી** મહારાજની હયાતિમા પરમપૂજ્ય આચાર્ય **શ્રીમદ્ વિજયપ્રતાપસૂરીશ્વરજી** મહારાજ, પરમપૂજ્ય આચાર્ય **શ્રીમદ્ વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી** મહારાજ તથા પૂજ્ય મુનિપ્રવર **શ્રી યશોવિજયજી** મહારાજે આજની ઊગતી પ્રજાના જીવનનુ ધાર્મિક ઘડતર સુદર અને આદર્શભૂત બને એ માટે નાની એક ગ્રન્થમાળા શરૂ કરાવવા સ્વપ્નુ સેવેલુ વર્ષોજૂના તેઓશ્રીના સ્વપ્નાને આજે મૂર્ત સ્વરૂપ મળતા અમોને ઘણો જ આનદ થાય છે

આ ગ્રન્થમાળાનો ઉદ્દેશ જૈન ધર્મના ઉચ્ચ અને વિશ્વ માન્ય સિદ્ધાન્તો તેમજ પવિત્ર આચાર-વિચારોને લોકહિતાર્થે પ્રગટ કરવાનો છે

આ ગ્રન્થમાળામા કુલ ૨૦ પુસ્તકો પ્રગટ થશે અને બે વર્ષની આસપાસની મુદતમા ગ્રાહકોને મળી જશે એવી ધારણા છે

એ ૨૦ પુસ્તકોના નામો કવર પેજ ચોથા ઉપર છાપવામા આવ્યા છે એના નામો જ એની ઉપયોગિતા પૂરવાર કરી આપે છે

આ યોજનાની જાહેરાત ગત સાલના પર્યુષણ પર્વમા ગોડીજીના ઉપાશ્રયમા કરવામા આવી હતી અને જનતાએ સહર્ષ વધાવી લીધી હતી

આ પુસ્તક અભ્યન્તર અને બાહ્ય બન્ને રૂપે સુંદર છે એટલે કે અમોએ નૈતિક તેમજ ધાર્મિક જીવનમા પ્રવેશ કરનાર વાચકવર્ગને લક્ષ્યમા રાખી ધર્મપ્રચારનુ જે દૃષ્ટિબિન્દુ નક્કી ું છે તેને અનુલક્ષીને આકેની મર્યાદાને વળગી રહી મૌલિક

સિદ્ધાન્તો સુંદર શૈલીમાં ને રોચક ભાષામાં રજૂ કરવામાં આવ્યા છે તેમજ તેને દાખલા, દલીલો ને દૃષ્ટાંતોથી પુષ્ટ બનાવવામાં આવ્યા હોવાથી ગ્રન્થનું આભ્યન્તર સ્વરૂપ આકર્ષક બન્યું હોય તેમ અમારો આત્મા સાક્ષી આપે છે

તેવી જ રીતે સારા કાગળ, સુંદર છપાઈથી તેનું બાહ્ય સ્વરૂપ પણ મનોહર બનાવવા પ્રયાસ કર્યો છે

આ ગ્રન્થમાળા ધાર્મિક બોધ અને સિદ્ધાન્તોને રજુ કરનાર હોવાથી તેનું ' ધર્મબોધ ' ગ્રન્થમાળા એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે

પ્રકાશન વહેલી તકે બહાર પડે તેવો પ્રયાસ છતાં મુદ્રણ ને સંજોગોની અનિવાર્ય પરિસ્થિતિ અંગે જે વિલંબ થયો છે તે માટે ગ્રન્થમાળાના ગ્રાહકો ક્ષન્તવ્ય ગણશે

હવે પછી પાંચ પુસ્તકોનો સટ તૈયાર થયે પહોંચાડવામાં આવશે વર્તમાન વિકટ સંજોગોને કારણે કાંઈ મોડું વહેલું બને તેમ છતાં બને તેટલી ઝડપે ગ્રાહકોને પુસ્તકો પહોંચી જાય તે માટે પૂરતો ખ્યાલ રખાશે

આ પ્રયાસ યોગ્ય છે કે કેમ ? તે તો જનતા અમારા પ્રયાસને કેટલો આવકારે છે તે ઉપરથી જાણી શકીશું

આ પ્રથમ પુષ્પનું નામ ' ત્રણ મહાન તક ' છે જાણીતા વિદ્વાન લેખક **શ્રીયુત ધીરજલાલ ટોકરશી શાહે** લોકભોગ્ય શૈલીમાં સુંદર રીતે તૈયાર કરી આપ્યું છે આ ગ્રંથમાળા સાથે તેઓ આત્મીય રીતે જોડાયા છે

આ ગ્રન્થમાળાના ૨૦ પુસ્તકોનુ લવાજમ પ્રચારની ભાવનાથી મુબઇ માટે રૂા ૧૦ અને બહારગામ માટે રૂા ૧૧ રાખેલુ છે સખ્ત મોઘવારી ને તેની પાછળ થતા અન્ય ખર્ચાઓ જોતા આ કીંમતે પુસ્તકો આપી ન શકાય, પરતુ તેમા પડનારી ખોટમા ઉદારહૃદયી પુણ્યાત્માઓએ અમને ઘણો સુદર આર્થિક સહકાર આપ્યો છે માટે તેમનો જુદો આભાર માનવામા આવ્યો છે તે ઉપરાત લેખકનો, ગ્રન્થમાળા પ્રત્યે પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે જેમણે સહાનુભૂતિ દાખવી છે તે સહુનો અત્ર આભાર માનવામા આવે છે હમેશા આવો સહકાર મળ્યા કરશે તેવી શુભાશા સાથે વિરમુ છુ

અન્તે અજાણતા જૈનધર્મના આશય વિરૂદ્ધ કઇ છપાયુ હોય તો તેની ક્ષમા માગવા સાથે ગુણગ્રાહી સુજ્ઞ વાચકોને અમારી ક્ષતિઓ સૂચવવા વિનમ્ર વિનતિ છે

લાલચદ

વિષયાનુક્રમ.

卐

॥ श्रीवीतरागाय नम ॥

तक पहेली

મનુષ્ય ભવ

भववीजाङ्कुरजनना, रागाद्या क्षयमुपगता यस्य ।
ब्रह्मा वा विष्णुर्वा, हरो जिनो वा नमस्तस्मै ॥

ભાવાર્થ.—જેના રાગ દ્વેષ અને અજ્ઞાનાદિ દોષો નાશ પામ્યા છે તે બ્રહ્મા હો વિષ્ણુ હો મહાદેવ હો કે જિન-તીર્થંકર હો, તેને મારો નમસ્કાર હો

મનુષ્ય સિંહ કે વાઘ જેટલો બળવાન નથી, ગાઢ કે હાથી જેટલો કદાવર નથી અને ઊંટ કે જિરાફ જેટલો ઊંચો નથી વળી તેનામા ઘોડાનો વેગ નથી, હરણની ગતિ નથી કે વાનરની ચપળતા પણ નથી, તો પછી કયા કારણોએ તેને પશુ કરતા શ્રેષ્ઠ માનવામા આવ્યો છે ?

શુ શિગડા ન હોવા એ શ્રેષ્ઠતાનુ લક્ષણ છે ? જો એમ હોય તો હાથી, ઊંટ, ઘોડા, ગધેડા, સિંહ, વાઘ, રીંછ, ચિત્તા વગેરે પશુઓને શિગડા હોતા નથી શુ પૂછડી ન હોવી એ

શ્રેષ્ઠતાનો સિક્કો છે? જો એમ હોય તો ચીંપાનીઝ અને ગોરીલા આદિ વાનરોને પૂછડી હોતી નથી ત્યારે શું મૂછ હોવી એ શ્રેષ્ઠતાનું પ્રતીક છે? જો એમ હોય તો વાઘ, વરુ, સિંહ, બિલાડી વગેરે અનેક પશુઓ મૂછવાળા હોય છે અને જો દાઢી હોવી એ જ શ્રેષ્ઠતાનું નિશાન હોય તો બકરાઓ બહુ સારી દાઢી ઉગાડી જાણે છે!

જો એમ કહેવામાં આવે કે પશુઓ નગ્ન હાલતમાં રખડે છે, તેથી તેઓ ઉતરતી કોટિના છે, તો કેટલાયે મનુષ્યો જંગલમાં વસ્ત્ર રહિત હાલતમાં જ વસે છે અને સંસ્કૃત સમાજમાં પણ બાળકો, નગ્ન મતવાદીઓ અને કેટલાક સાધુઓ વસ્ત્રથી તદ્દન રહિત હોય છે અથવા એમ કહેવામાં આવે કે પશુઓ રાંધી શકતા નથી–રસોઈ કરીને જમી શકતા નથી, તો પૃથ્વીના પટ પર આજે કેટલીયે મનુષ્ય જાતિઓ એવી વસે છે કે જેઓ રાંધવાની કળા બિલકુલ જાણતી નથી અને માત્ર ફળ, ફૂલ કે શિકાર પર જ પોતાનું ગુજરાન ચલાવે છે

'આહાર' એટલે ખાવુંપીવું, 'નિદ્રા' એટલે ઊંઘી જવું, 'ભય' એટલે બળવાનથી બીવું અને 'મૈથુન' એટલે વિષય-ચેષ્ટા કરવી, એ ચારે 'સંજ્ઞાઓ' પશુ અને મનુષ્યમાં સમાન હોય છે, તો પછી મનુષ્યમાં એવું કયું તત્ત્વ વિશિષ્ટ છે કે જેના લીધે તે પશુ કરતાં અનેકગુણો ચડિયાતો અથવા શ્રેષ્ઠ ગણાયો છે?

મનુષ્યની વિશિષ્ટતા

આ પ્રશ્નનો સ્પષ્ટ ઉત્તર એ છે કે 'વિચાર કરવાની શક્તિ' અથવા 'બુદ્ધિ' એ મનુષ્યની વિશિષ્ટતા છે જેના

લીધે તે સારુ–ખોટુ જાણી શકે છે, હિત–અહિત સમજી શકે છે અને તેના આધારે સુખના ઉપાયો ગોતી શકે છે તેથી જ જે મનુષ્યો બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવામા બેદરકાર રહે છે અથવા તેના દ્વારા ઉત્તમ રત્નોની પ્રાપ્તિ કરતા નથી, તેમને પશુઓના જેવા ગણવામા આવે છે આ રહ્યા એક કવિના શબ્દો —

" येषा न विद्या न तपो न दान,
न चापि शील न गुणो न धर्म ।
त मृत्युलोके भुवि भारभूता-
मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति ॥ "

" જેમણે [બુદ્ધિની સપત્તિ અથવા વિવેકની મૂડી હાજર હોવા છતા] વિદ્યાનુ અધ્યયન કર્યું નથી, તપશ્ચર્યાને એક દિલથી આચર્યું નથી, ગરીબોને દાન દીધુ નથી, શીલની આરાધના કરી નથી, ગુણનો સચય કરવામા ઉદારતાનો પરિચય આપ્યો નથી અને મહામગલકારી એવા ધર્મનુ આચરણ કર્યું નથી, તેઓ આ જગતમા પૃથ્વીને ભારભૂત છે અને મનુષ્યના રૂપમા પશુઓ તરીકે જ પોતાનુ જીવન વ્યતીત કરી રહ્યા છે "

બુદ્ધિનુ ફલ પ્રપચ અને દગલબાજી નથી, પણ તત્ત્વની વિચારણા છે તે માટે એક અનુભવી પુરુષે ઠીક જ કહ્યું છે કે–

" बुद्धे फल तत्त्वविचारण च,
देहस्य सार व्रतधारण च ।
अर्थस्य सार किल पात्रदान,
वाच' फल प्रीतिकर नराणाम् ॥ "

શ્રેષ્ઠતાનો સિક્કો છે? જો એમ હોય તો ચીંપાનીઝ અને ગોરીલા આદિ વાનરોને પૂછડી હોતી નથી ત્યારે શું મૂછ હોવી એ શ્રેષ્ઠતાનું પ્રતીક છે? જો એમ હોય તો વાઘ, વરુ, સિંહ, બિલાડી વગેરે અનેક પશુઓ મૂછવાળા હોય છે અને જો દાઢી હોવી એ જ શ્રેષ્ઠતાનું નિશાન હોય તો બકરાઓ બહુ સારી દાઢી ઉગાડી જાણે છે!

જો એમ કહેવામા આવે કે પશુઓ નગ્ન હાલતમા રખડે છે, તેથી તેઓ ઉતરતી કોટિના છે, તો કેટલાયે મનુષ્યો જંગલમા વસ્ત્ર રહિત હાલતમા જ વસે છે અને સંસ્કૃત સમાજમા પણ બાળકો, નગ્ન મતવાદીઓ અને કેટલાક સાધુઓ વસ્ત્રથી તદ્દન રહિત હોય છે અથવા એમ કહેવામા આવે કે પશુઓ રાધી શકતા નથી-રસોઈ કરીને જમી શકતા નથી, તો પૃથ્વીના પટ પર આજે કેટલીયે મનુષ્ય જાતિઓ એવી વસે છે કે જેઓ રાધવાની કળા બિલકુલ જાણતી નથી અને માત્ર ફળ, ફૂલ કે શિકાર પર જ પોતાનુ ગુજરાન ચલાવે છે

'આહાર' એટલે ખાવુ પીવુ, 'નિદ્રા' એટલે ઊંઘી જવુ, 'ભય' એટલે બળવાનથી બીવુ અને 'મૈથુન' એટલે વિષય-ચેષ્ટા કરવી, એ ચારે 'સંજ્ઞાઓ' પશુ અને મનુષ્યમા સમાન હોય છે, તો પછી મનુષ્યમા એવુ કયુ તત્ત્વ વિશિષ્ટ છે કે જેના લીધે તે પશુ કરતા અનેકગણો ચડિયાતો અથવા શ્રેષ્ઠ ગણાયો છે?

મનુષ્યની વિશિષ્ટતા

આ પ્રશ્નનો સ્પષ્ટ ઉત્તર એ છે કે 'વિચાર કરવાની શક્તિ' અથવા 'બુદ્ધિ' એ મનુષ્યની વિશિષ્ટતા છે જેના

લીધે તે સારુ-ખોટુ જાણી શકે છે, હિત-અહિત સમજી શકે છે અને તેના આધારે સુખના ઉપાયો યોજી શકે છે તેથી જ જે મનુષ્યો બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવામા બેદરકાર રહે છે અથવા તેના દ્વારા ઉત્તમ ફલોની પ્રાપ્તિ કરતા નથી, તેમને પશુઓના જેવા ગણવામા આવે છે આ રહ્યા એક કવિના શબ્દો —

" येषा न विद्या न तपो न दान,
न चापि शील न गुणो न धर्म ।
ते मृत्युलोके भुवि भारभूता-
मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति ॥ "

" જેમણે [બુદ્ધિની સપત્તિ અથવા વિવેકની મૂડી હાજર હોવા છતા] વિદ્યાનુ અધ્યયન કર્યું નથી, તપશ્ચરણને એક દિલથી આચર્યું નથી, ગરીબોને દાન દીધુ નથી, શીલની આરાધના કરી નથી, ગુણનો સચય કરવામા ઉદારતાનો પરિચય આપ્યો નથી અને મહામગલકારી એવા ધર્મનુ આચરણ કર્યું નથી, તેઓ આ જગતમા પૃથ્વીને ભારભૂત છે અને મનુષ્યના રૂપમા પશુઓ તરીકે જ પોતાનુ જીવન વ્યતીત કરી રહ્યા છે "

બુદ્ધિનુ ફલ પ્રપચ અને દગલબાજી નથી, પણ તત્ત્વની વિચારણા છે તે માટે એક અનુભવી પુરુષે ઠીક જ કહ્યુ છે કે—

" बुद्धे' फल तत्त्वविचारण च,
देहस्य सार व्रतधारण च ।
अर्थस्य सार किल पात्रदान,
वाचः फल प्रीतिकर नराणाम् ॥ "

"મનુષ્યોને બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ છે, તેનો ખરો ઉપયોગ તત્ત્વની વિચારણા છે, ઉત્તમ દેહ પ્રાપ્ત થયો છે, તેનો ખરો ઉપયોગ વ્રત-નિયમની ધારણા છે, વળી ધન મળ્યુ છે, તેનો ખરો ઉપયોગ સુપાત્રને દાન છે અને વ્યવસ્થિત વાણી મળી છે, તેનો ખરો ઉપયોગ મનુષ્યોને પ્રીતિ ઉત્પ ન થાય તે રીતનો તેનો વ્યવહાર છે"

તત્ત્વવિચારણા

કોઈ પણ વસ્તુ, ક્રિયા કે ઘટના પરત્વે ઊંડાણથી વિચાર કરવો અને તેના પૂર્વાપર સબધો તપાસીને ચોક્કસ નિર્ણય પર આવવુ, તે તત્ત્વવિચારણાનુ રહસ્ય છે બીજા શબ્દોમા કહીએ તો આપણી સામે જે જે વસ્તુઓ ગોઠવાયેલી છે, જે જે ક્રિયાઓ બની રહી છે કે જે જે ઘટનાઓ ઉપસ્થિત થઈ રહી છે, તેના પર બુદ્ધિ દોડાવવી અને તેમાથી યોગ્ય સાર તારવી કાઢવો એ તત્ત્વની વિચારણા છે જો એવી વિચારણા ન થાય તો બુદ્ધિ મળી એ બેકાર છે અને મનુષ્યનો દેહ મળ્યો એ નિરર્થક છે

તત્ત્વવિચારણાનો મુખ્ય હેતુ હિત અને અહિતનો નિર્ણય છે અર્થાત્ મનુષ્ય-માત્રે તત્ત્વવિચારણાદ્વારા એ વાત શોધી કાઢવી આવશ્યક છે કે 'કઈ વસ્તુઓ મારે માટે હિતકર છે અને કઇ વસ્તુઓ મારા માટે અહિતકર છે' આ વિષયમા 'બે જાતના ફળો'નુ દૃષ્ટાત સમજવા યોગ્ય છે

બે જાતના ફળો

એક સથવારો ઘણા મુસાફરો સાથે એક જગલમાથી

પસાર થઈ રહ્યો હતો તે જગલ ઘણુ વિકટ હતુ, તેથી તેને પસાર કરવામા ધાર્યા કરતા વધારે દિવસો નીકળી ગયા અને પાસેનુ બધુ ભાતુ ખૂટી પડયુ હવે તે મુસાફરો ખાવાનુ મેળવવાની ઇચ્છાથી આમતેમ ભટકવા લાગ્યા તેઓ ઘણુ ઘણુ રખડ્યા પણ કાઇ ખાવાનુ મળ્યુ નહિ એવામા અચાનક એક ફલવૃક્ષ તેમની નજરે પડયુ તેના ફલો રૂપે અને રગે અતિ મોહામણા હતા, એટલે પહેલી નજરે જ આખને ગમી જાય તેવા હતા વળી ભૂખ પણ કકડીને લાગી હતી, તેથી મુસાફરો તેના ફલો લેવાને દોડયા

આ વખતે સાર્થવાહ એટલે સથવારાનો નાયક જે ઘણો અનુભવી અને પીઢ હતો, તેણે કહ્યુ 'ભાઈઓ! થોભો આ ફલો દેખાય છે સુદર, પણ ખરેખર તેવા નથી તમે એનુ ભક્ષણ કરશો કે તરત જ પ્રાણ નીકળી જશે આ તો છે કિમ્પાક ફળ! આગળ એક વાર, આવા જ પ્રસગે, કેટલાક માણસોએ આવા ફલો ખાધા હતા, જેના પરિણામે તેઓ શીઘ્ર મૃત્યુ પામ્યા હતા '

સાર્થવાહની આવી વાત સાભળીને મુસાફરોએ તે ફલો ખાવાનો વિચાર છોડી દીધો અને બીજા ફલોની તપાસ કરવા લાગ્યા જ્યારે તેઓ ઘણુ ઘણુ રખડયા ત્યારે બીજુ એક ફલવૃક્ષ જોવામા આવ્યુ તેના પર કેટલાક ફલો લટકતા હતા, પણ દેખાવમા તે જરાય સુદર ન હતા, પરતુ સાર્થવાહે એ જોઇને કહ્યુ કે 'ભાઈઓ! આપણે ખરેખરા ભાગ્યશાળી છીએ કે આવુ સુદર ફલોવાળુ વૃક્ષ આપણને મળી આવ્યુ એનુ નામ છે અમૃતફલ જે એનુ એક જ ફલ

ખાય છે, તેને દિવસો સુધી ભૂખ તરસ લાગતી નથી, માટે તમે એ ફલને તોડી લ્યો અને તેનુ આનદથી ભક્ષણ કરો એમ કરવાથી આપણી ભૂખ ભાગી જશે અને બાકી રહેલા જગલને સહીસલામત પસાર કરી શકીશુ '

સાર્થવાહની સલાહ મુજબ મુસાફરોએ તે ફલો તોડી લીધા અને ખાઇ જોયા તો અમૃત સમાન મીઠા જણાયા પછી કેટલાક વખતે તેઓ એ જ ગલને સહીસલામત ઓળગી ગયા

કિપાક ફલ દેખાવમા સુદર હતા પણ પરિણામે નુકશાન કારી હતા, તેથી અહિતકર ગણાયા અને અમૃતફલ દેખાવમા અસુદર હતા પણ પરિણામે લાભકારી હતા, તેથી હિતકર લેખાયા તે મુજબ જે પ્રવૃત્તિનુ છેવટ સારુ હોય છે, તે હિતકર કહેવાય છે અને જે પ્રવૃત્તિનુ છેવટ સારુ હોતુ નથી, તે અહિતકર કહેવાય છે

હિત અને અહિતના જ્ઞાનને અથવા હિત અને અહિત વિષેની ખાતરીભરી સમજણને અનુભવી પુરુષોએ **વિવેકની** સજ્ઞા આપેલી છે આવો વિવેક પ્રકટવાથી જ મનુષ્ય પોતાની પ્રગતિ, પોતાનો વિકાસ, પોતાની ઉન્નતિ કે પોતાનો અભ્યુદય સાધી શકે છે અને બાકીના તો ભરવાડના છોકરાની જેમ પ્રાપ્ત થયેલો મનુષ્ય દેહરૂપી અમૂલ્ય હીરો તદ્દન નજીવી કિમતમા જ ગુમાવી દે છે

ભરવાડનો છોકરો

કાના નામનો ભરવાડનો એક છોકરો નદીકિનારે ઘેટા બકરા ચરાવી રહ્યો હતો તેવામા તેની નજર એક ખૂબ ચક

ચકિત વસ્તુ પર પડી 'અહો! કેવો સુદર કાચ છે ને!' એમ માનીને તેણે એ ચકચકિત વસ્તુ ઉઠાવી લીધી અને તેનાથી રમત કરવા લાગ્યો! એવામા ત્યા થઈને એક વેપારી પસાર થયો તેણે પેલી ચકચકિત વસ્તુ જોઈને કહ્યુ કે 'અલ્યા કાનિયા! તુ અહીં બેઠો બેઠો કાચથી રમે છે અને તારા ઘેટા-બકરા તો નદીને પેલે પાર ફર ફર નીકળી ગયા છે! જો તેમાથી એકાદ ઘેટુ-બકરુ ઓછુ થયુ તો તારા બાપને શુ જવાબ આપીશ?'

વેપારીની આ વાત સાભળીને કાનો કાઇક શરમીંદો પડી ગયો તેણે રમવાનુ માડી વાળ્યુ અને પેલો 'કાચનો કકડો' ગજવામા મૂકી ચાલવા માડયુ તે વખતે પેલા ચતુર વેપારીએ કહ્યુ 'ઓ કાના! તારે આ કાચના કકડાનુ શુ કામ છે? તે મને આપી દે હુ તેને મારી ગાયના ગળે લટકાવીશ અને તે કાચ મારે કાઈ મફત જોઈતો નથી! તેના બદલે તુ કહીશ તેટલો ગોળ જોખી આપીશ'

ગોળનુ નામ સાભળતા ભરવાડના છોકરાનુ મો બગાડ ગયુ તેણે કહ્યુ કે 'શેઠ! આ કાચ મને બહુ ગમે છે, પણ તમે માગો છો એટલે મારાથી ના પાડી શકાતી નથી વારુ, આ કાચ તમે લઈ જાઓ ને તેના બદલામા મને સવાશેર ગોળ જોખી આપજો' એમ બોલી તેણે પેલો 'કાચનો કકડો' વેપારીને આપી દીધો પછી સાજ ટાણે તે વેપારીના ઘેર ગયો, ત્યા વેપારીએ તેને સવાશેર ગોળ જોખી આપ્યો અને વધારામા પાચ સોપારી ઉપરથી આપી

કાનો હરખાતો હરખાતો પોતાના ઘેર ગયો

કહેવાની જરૂર ભાગ્યે જ છે કે પેલો કાચનો ટૂકડો એક મૂલ્યવાન હીરો હતો, જેને વેચવાથી તે વેપારી એકાએક શ્રીમત બની ગયો

આપણો જીવન-વ્યવહાર

ટાનાની આ મૂર્ખાઈ પર સહુ કોઈને હસવુ આવશે, પરતુ અવલોકન કરીશું તો જણાશે કે આપણો પોતાનો જીવન વ્યવહાર તેના કરતા વધારે ડહાપણભરેલો નથી અન્ય પ્રાણીઓની સરખામણીમા અનેકગણો ઉત્તમ દેહ મળવા છતા આપણે તેમાથી શુ લાભ ઉઠાવ્યો ? રાત્રિયો મોટા ભાગે સૂઈને પૂરી કરી અને દિવસો મોટા ભાગે ખાઈ-પીને પસાર કર્યા બાળપણ રમતમા ગુમાવ્યુ, જુવાની ભોગવિલાસમા પૂરી કરી અને ઘડપણમા સર્વ પ્રકારની પરાધીનતાના કારણે કાઇ પણ બની શકયુ નહિ આપણુ સાઠ, સિત્તેર કે એંશી વર્ષના આયુષ્યનુ સરવૈયુ કાઢીશુ તો લાગ્યા વિના નહિ જ રહે કે આપણો જીવનને લગતો કારભાર તદ્દન દેવાળિયો છે, છેક જ નિરાશાજનક છે જો આ વાતની પૂરી પ્રતીતિ ન થતી હોય તો નીચેની તાલિકામા સાચા આકડા મૂકી જુઓ

એંશી વર્ષનુ સરવૈયુ
એંશી વર્ષના ૨૮૮૦૦ દિવસના
૬૯૧૨૦૦ કલાકનો હિસાબ

જ	ઉ
૧ ભણવા ગણવામા	૧ ખાવાપીવામા
૨ માતાપિતાની સેવામા	૨ નાવાધોવામા

૩ પરોપકારી કાર્યો કરવામા
૪ સાધુસતના સમાગમમા
૫ ધર્મોપદેશ સાભળવામા
૬ સ્વાધ્યાય કરવામા
૭ પ્રભુભક્તિમા
૮ ધર્મધ્યાનમા

૩ હરવા ફરવામા
૪ બેસી રહેવામા
૫ સૂઈ રહેવામા
૬ ભોગવિલાસમા
૭ ગપાટા નપાગામા
૮ નિદ્રા-કુથલીમા
૯ રમતગમતના
૧૦ નાટક-સિનેમાન
૧૧ ઝગડા-ઝ [illegible]
૧૨ માન્ગીમા

આ આકડાઓ મૂકી જોતા, એમ લાગે [illegible] કાના કરતા વધારે ડાહ્યા અને વધારે [illegible] જિદગીમા આપણે ખાનપાન વડે જે કાઈ સુખ [illegible] સિનેમા વડે જે કાઈ આનદ પ્રાપ્ત કર્યો [illegible] જે જાતની તૃપ્તિ અનુભવી તે બધાની [illegible] કરતા કઈ રીતે વધારે આકી શકાય તેમ છે? [illegible] દ્વારા પ્રાપ્ત થઈ શકતુ અનતાનત સુખ [illegible] પ્રાપ્ત કરેલા ક્ષણિક સુખના માત્ર નાના [illegible]

ત્યારે કરવુ શુ ?

ત્યારે આપણો આ દેવાળિયો [illegible] કરવુ શુ ? આપણા આ નાદાર વર્ત[illegible] જાતના પગલા ભરવા ? આપણી આ [illegible] માટે કયા પ્રકારનો માર્ગ ગ્રહણ કરવો ?

આર્ષ પુરુષોએ તેનો જવાબ બહુ ટૂંકમાં છતાં ઘણો સ્પષ્ટ આપી દીધો છે તેઓ જણાવે છે કે—

" लद्धूण माणुसत्त कहचि अइदुल्लह भवसमुद्दे ।
सम्म निउजियव्व कुसलेहि सया वि धम्ममि ॥ "

" (भवसमुद्दे) ભવસમુદ્રમાં (कहचि) કોઈ પણ રીતે (अइदुल्लह) અતિ દુર્લભ એવું (माणुसत्त) મનુષ્યપણું (लद्धूण) પામીને (कुसलेहि) ડાહ્યા માણસોએ તેને (सया वि) હમેશા (धम्ममि) ધર્મમાર્ગને વિષે (सम्म) સારી રીતે (निउजियव्व) જોડવું "

આ આર્ષવાણીનું રહસ્ય બરાબર સમજવા માટે તેનો વિચાર વધારે વિસ્તારથી કરીશું

ભવ એટલે સંસાર અથવા જન્મ-મરણના ફેરા તેની સરખામણી સમુદ્ર સાથે કરવાનું કારણ એ છે કે-સમુદ્રમાં રહેલા જલબિંદુઓની જેમ તેની સંખ્યા પણ અનંત છે આ ભવને ધારણ કરવાના સ્થાનની એટલે કે યોનિની જાતિ ચોરાશી લાખ છે કહ્યું છે કે—

पारावार इवापार' ससारो घोर एष भो ! ।
प्राणिनश्चतुरशीति–योनिलक्षेषु पातयन् ॥

હે મહાનુભાવ ! પ્રાણીઓને ચોરાશી લાખ જીવાયોનિમાં રખડાવનાર આ ઘોર સંસાર સમુદ્રની માફક પાર વિનાનો છે

न याति कतमा योनिं ? कतमा वा न मुञ्चति ? ।
ससारी कर्मसबधादवक्रयकुटीमिव ॥

સસારી પ્રાણી કર્મના સબધથી ભાડે રાખેલી ઝુપડીની જેમ કઇ યોનિમા ગયો નથી અને કઈ યોનિ તેણે દેહધારણ કરીને છોડી નથી ? અર્થાત્ તેણે ચોરાશી લાખ જીવયોનિમા ફરી ફરીને જન્મ ધારણ કરેલો છે

ચોરાશી* લાખ જીવયોનિ

ચોરાશી લાખ જીવયોનિની ગણતરી નિર્ગ્રંથ મહર્ષિઓએ અર્થાત્ જૈન મહર્ષિઓએ આ રીતે કરેલી છે પૃથ્વી, પાણી,

અગ્નિ અને વાયુના દેહની યોનિ ૭+૭+૭+૭=	૨૮ લાખ
વનસ્પતિની યોનિ	૨૪ લાખ
[સાધારણ વનસ્પતિ ૧૪ લાખ + પ્રત્યેક વનસ્પતિ ૧૦ લાખ]	
વિકલેદ્રિય જીવો અથવા કીડા વગેરેની યોનિ	૬ લાખ
[બે-ત્રણ-ચાર ઇંદ્રિયવાળા જીવો પૈકી દરેકની ૨ લાખ]	
દેવયોનિ	૪ લાખ
નરકયોનિ	૪ લાખ
તિર્યંચયોનિ	૪ લાખ
મનુષ્યયોનિ	૧૪ લાખ
	કુલ ૮૪ લાખ

* અહીં ભ્રમ ન થાય માટે જણાવવાનું કે—જગતમા જીવોની સખ્યા તો અનતી છે પરતુ અહીં ૮૪ લાખની જે સખ્યા કહી છે તે જીવોની નહીં પણ જીવયોનિની એટલે જીવોને ઉત્પન્ન થવાના નિશ્ચિત થએલા સ્થાનોની છે યદ્યપિ જીવો અનતા તો સ્થાન અનતા કેમ નહિ ? તો સ્થાન પણ અનતા જ છે પણ એ સ્થાનોના વર્ણ ગધ રસ અને સ્પર્શ તથા સસ્થાનની સમાનતાની અપેક્ષાએ વિચારતા ૮૪ લાખ ભેદો પડતા હોવાથી યોનિ સખ્યા ૮૪ લાખ જ થાય છે

વૈદિક ધર્મમા પણ યોનિની સખ્યા ૮૪ લાખ મનાયેલી છે તે નીચે મુજબ —

स्थावर विंशतर्लक्ष, जलज नवलक्षकम् ।
क्रमिश्च रुद्रलक्षञ्च, दशलक्षञ्च पक्षिण ॥
त्रिंशल्लक्ष पशूनां च, चतुर्लक्ष तथा नर ।
ततो मनुष्यतां प्राप्य तत कर्माणि साधयेत् ॥

વૃક્ષાદિ સ્થાવર યોનિ ૨૦ લાખ, જલજતુ યોનિ ૯ લાખ, કૃમિયોનિ ૧૧ લાખ, પક્ષીયોનિ ૧૦ લાખ, પશુયોનિ ૩૦ લાખ અને મનુષ્યયોનિ ૪ લાખ–આ ચોરાશી લક્ષ યોનિમા મનુષ્ય યોનિને પ્રાપ્ત કરી શ્રેષ્ઠ કર્મો કરવા

મનુષ્ય ભવની યોગ્યતા

'ચોરાશી લાખના ચકરમા ફસેલા જીવને મનુષ્યનો ભવ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે?' તે જણાવવા માટે અહીં 'કોઈ પણ રીતે' (कहिं चि) એવો શબ્દપ્રયોગ કરેલો છે તેનો વાસ્તવિક અર્થ એ છે કે–મનુષ્યપણુ પ્રાપ્ત થવા પહેલા આ જીવને એવી સામગ્રી પ્રાપ્ત બની નથી કે જેના લીધે તે 'વ્યવસ્થિત વિકાસ' સાધી શકે અથવા તો 'પદ્ધતિસરનો પુરુષાર્થ' અજમાવી શકે પરતુ નદીમા તણાઈ રહેલો અનેક ધારવાળો પત્થર જેમ ઘસાતાં ઘસાતાં ગોળ બની જાય છે, તેમ ભારે કર્મવાળો જીવ ઘણા ઘણા દુ ખો પરાધીનપણે સહન કરીને, ભવાતરે પોતાના કેટલાક કર્મોને ખપાવી દે છે, જેથી તે કાઈક મદકષાય એટલે રાગ–દ્વેષની મદતાવાળો બને છે અને

તેના લીધે જ મનુષ્ય યોનિમા જન્મ ધારણ કરવાને શક્તિમાન થાય છે કહ્યુ છે કે–

पयईइ तणुकसाओ, दाणरओ सीलसजमविहूणो ।
मज्झिमगुणेहिं जुत्तो, मणुयाउ बधए जीवो ॥

'શીલ' અને 'સયમ'થી રહિત હોવા છતા જે જીવ સ્વભાવથી 'મદ કષાયવાળો' એટલે ક્રોધ, માન, માયા (કપટ) અને લોભની તીવ્રતાને મદ કરનારો બને છે, તથા દાન દેવામા તત્પર અને 'મધ્યમ ગુણવાળો' થાય છે, તે મનુષ્યનુ આયુષ્ય બાધે છે અર્થાત્ ભવિષ્યમા મનુષ્ય દેહ ધારણ કરવાનો તેનો અધિકાર નિર્ણીત થાય છે

અતિદુર્લભ

આ રીતે મનુષ્યપણ (માનુષ્ય) પામતા જીવને જે જે દુખો અનુભવવા પડે છે, જે જે સકટોનો સામનો કરવો પડે છે અને જે જે મુશીબતો બરદાસ કરવી પડે છે, તેની સખ્યા અતિ વિપુલ હોઈને મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિને 'અતિદુર્લભ' માનવામા આવી છે આ દુર્લભતાનો યથાર્થ ખ્યાલ આપવા માટે મહર્ષિઓએ દશ દૃષ્ટાતની યોજના કરેલી છે તે આ રીતે —

चोल्लग-पासग-धण्णे, जूए रयणे य सुमिण-चक्के य ।
चम्म-जूगे परमाणू, दस दिट्ठता मणुअलभे ॥

[શ્રી આવશ્યક-નિર્યુક્તિ]

મનુષ્ય ભવની પ્રાપ્તિમા દસ દૃષ્ટાતો સમજવા યોગ્ય છે (૧) ચોલ્લક (૨) પાસા (૩) ધાન્ય (૪) જુગાર (૫) રત્ન (૬) સ્વપ્ન (૭) ચક્ર (૮) ચર્મ (૯) યુગ અને (૧૦) પરમાણુ

આ દસે દૃષ્ટાંતોનું રહસ્ય આપણે ક્રમવાર વિચારીશું

દૃષ્ટાંત પહેલું.

ચોલ્લક [ભોજન]

છ ખંડ ધરતીના સાધનાર ચક્રવર્તી બ્રહ્મદત્તે એક બ્રાહ્મણ ની પૂર્વ સેવાથી પ્રસન્ન થઈને તેને ઇચ્છિત વસ્તુની માગણી કરવાનુ કહ્યુ તે પરથી બ્રાહ્મણે પોતાની સ્ત્રીની સલાહથી એવી માગણી કરી કે ' તમારા રાજ્યમા રહેલુ દરેક ઘર મને વારા ફરતી જમાડે ' ચક્રવર્તી બ્રહ્મદત્તે તે માગણીનો સ્વીકાર કર્યો અને તે મુજબનુ ફરમાન કરી આપ્યુ હવે તે બ્રાહ્મણે પહેલા દિવસે ચક્રવર્તી બ્રહ્મદત્તને ત્યા ભોજન કર્યું, જે અતિ ઉત્તમ અને પરમ સ્વાદિષ્ટ હતુ ત્યારપછી પ્રતિદિન તે જુદા જુદા ઘરોમા ભોજન કરવા લાગ્યો પણ ચક્રવર્તીની રસોઈનો સ્વાદ કોઈ પણ સ્થળે આ યો નહિ, તેથી તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે ' ક્યારે ફરીને વારો આવે ને ચક્રવર્તીનુ ભોજન ફરીને જમુ '

અહીં વિચારવાનુ એ છે કે-છ ખંડ ધરતીમા ગામ કેટલા અને ઘર કેટલા ? તે દરેક ઘરે અકેક વાર જમતા શુ એ બ્રાહ્મણ ફરીને ચક્રવર્તીના ઘરે ભોજન કરી શકે ખરો ? તેનુ આયુષ્ય એક હજાર વર્ષથી અધિક હોય તો પણ ફરીને ચક્રવર્તીના ઘરે ભોજન પ્રાપ્ત થવુ જેમ અતિદુર્લભ છે, તે જ રીતે મનુષ્યપણુ પામીને તેને યોગ્ય ધર્મકરણીના અભાવે ગુમાવી દીધુ તો ફરી તેને પ્રાપ્ત કરવુ એ અતિદુર્લભ છે

દૃષ્ટાંત બીજું

પાસાની રમત

ચન્દ્રગુપ્ત મૌર્ય ગાદીએ આવ્યો ત્યારે તેનો ખજાનો ખાલી હતો, તેથી તેના મંત્રી ચાણક્યે એક યુક્તિ અજમાવી તેણે યાન્ત્રિક એટલે કળવાળા પાસાઓ તૈયાર કર્યા કે જેને ઇચ્છા મુજબ પાડી શકાય પછી એક હોશિયાર માણસને રોકીને તેની પાસે સમસ્ત પાટલીપુત્રમા ઘોષણા કરાવી કે ' જે કોઈ નગરજન પાસાની રમતમા મને જીતી શકશે તેને હુ સોનામહોરોથી ભરેલો સુવર્ણનો થાળ અર્પણ કરીશ, અન્યથા હારી જનાર દરેકે રમતદીઠ મને એક સોનામહોર આપવી પડશે '

આ ઘોષણામા જાહેર કરાયેલી શરત દેખીતી રીતે ઘણી જ આકર્ષક હતી, એટલે તેની સાથે પાસાની રમત રમવા માટે ઘણા મનુષ્યો તૈયાર થયા તેઓ એક પછી એક તેની સાથે રમવા બેઠા, પણ તેમાનુ કોઈ એક પણ દાવ જીતી શક્યુ નહિ તાત્પર્ય કે-તેઓ ગાંઠની બધી મૂડી ગુમાવી બેઠા અહીં વિચારવાનુ એ છે કે-હારી ગયેલા માણસો પાસાની રમતવડે પોતાનુ ગયેલુ ધન પાછુ મેળવી શકે ખરા ? એટલે એ કામ જેટલુ અને જેવુ દુર્લભ છે, તેટલુ અને તેવુ જ દુર્લભ એક વાર હારી ગયેલા મનુષ્યપણાને ફરીને પ્રાપ્ત કરવાનુ છે

દૃષ્ટાંત ત્રીજું

ધાન્યનો ઢગલો

માની લ્યો કે એક વરસે આખા ભારતવર્ષમા જોઇએ તેવો વરસાદ પડ્યો છે અને પુષ્કળ અનાજ પાક્યુ છે પછી તે

મનાજને એકત્ર કરીને તેનો એક મોટો ઢગલો બનાવવામા આવ્યો છે અને તે ઢગલામા એક પાલી જેટલા સરસવના દાણા ભેળવવામા આવ્યા છે હવે તે સરસવ ફરીથી પાછા મેળવવા માટે એક તદ્દન વૃદ્ધ ડોસીને તે ઢગલા આગળ બેસાડવામા આવી છે, તો શુ એ ડોસી પેલા સરસવના બધા દાણા વીણીને પાછા મેળવી શકશે ખરી ?

અહીં સમજવાનુ એ છે કે-જીવોની સખ્યા ધાન્યના ઢગલા જેવડી છે અને મનુષ્યપણુ તો માત્ર સરસવના દાણા જેટલુ છે એટલે પ્રમાદ કે અજ્ઞાનવશાત્ જો તેને નિરર્થક ગુમાવી દીધુ તો ફરીને તે પ્રાપ્ત થવુ અતિ-અતિ-દુર્લભ છે

દૃષ્ટાન્ત ચોથુ

જુગાર

એક રાજા ઘણો ઘરડો થવા છતા પોતાના પુત્રને રાજગાદી સોંપતો ન હતો, તેથી કંટાળી ગયેલા રાજકુમારે તેનુ ખૂન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો, પરતુ કોઈ પણ રીતે એ વાત રાજાના જાણવામા આવી ગઈ તેથી હરેલ અને કુશળ રાજાએ જરા પણ ગુસ્સો ન લાવતા બુદ્ધિથી કામ લેવાનો વિચાર કર્યો તે અનુસાર તેણે કુમારને બોલાવીને કહ્યુ કે 'હે કુમાર ! આપણા કુળની રીતિ એવી છે કે જે યુવરાજ હોય તે રાજાની સાથે જુગાર રમે અને જો તે જીતી જાય, તો તરત જ તેને ગાદીનશીન કરવામા આવે ' એટલે રાજકુમાર રાજા સાથે જુગાર રમવાને તૈયાર થયો

હવે તે રાજાને એક હજાર અને આઠ સ્થભોવાળી એ

એક વિશાળ રાજસભા હતી અને તેના દરેક સ્થભને એક સો ને આઠ હાસો હતી તે દરેક હાસ જુદા જુદા દાવ વડે જીતવી એ આ જુગારની આવશ્યક શરત હતી એટલે કુમાર જ્યારે એક દાવ જીતે ત્યારે તેણે એક હાસ જીતી ગણાય વળી બીજી શરત એ હતી કે રમત શરૂ કર્યા પછી જો રાજકુમાર કોઈ પણ દાવ હારી જાય, તો જીતેલુ બધુ ચાલ્યુ જાય અને બધી રમત ફરીને નવેસરથી શરૂ થાય

અહીં વિચારવાનુ એ છે કે—તે રાજકુમાર આવી શરતે જુગાર રમતા કોઈ પણ વખતે પોતાના પિતાને જીતી શકે ખરો ? જેમ તે કુમાર પોતાના પિતાને સરલતાથી જીતી શકે નહિ, તેમ આ જીવ એક વાર ગુમાવેલુ મનુષ્યપણુ ફરીને સરલતાથી પ્રાપ્ત કરી શકે નહિ

દૃષ્ટાત પાચમુ

રત્નો

એક સાહસિક વેપારીએ દરિયાઈ મફરમા ઘણુ ધન પેદા કર્યું પછી તે ધનના મહામૂલા રત્નો ખરીદીને ઘર ભણી પાછો ફર્યો પણ દૈવયોગે મધ્ય દરિયે વહાણ ડૂબ્યુ અને તેના સર્વ રત્નો ઊંડા પાણીમા સરકી ગયા તે પોતે પાટિયાના આધારે તરીને કિનારે પહોંચ્યો અહીં થોડા દિવસના આરામ અને ઉપચારથી તેનુ શરીર સારુ થઈ જતા તે પોતાના ગયેલા રત્નોને પાછા મેળવવાને તૈયાર થયો અને તે માટે ખાસ સફરની ગોઠવણ કરી

અહીં વિચારવાનુ એટલુ જ છે કે તે વેપારી દરિયાના

અગાધ જળમા ડૂબી ગયેલા પોતાના રત્નોને પાછા મેળવી શકે ખરો ? એક વાર પ્રાપ્ત થયેલુ મનુષ્યત્વ જો યોગ્ય ધર્મ પાલનના અભાવે ગુમાવી દીધુ તો તેની પુન પ્રાપ્તિ આ રત્નોને મેળવવા જેટલી દુર્લભ છે

આ દૃષ્ટાંત બીજી રીતે પણ કહેવાય છે તે આ રીતે એક નગરમા ધનદત્ત નામનો ધનાઢ્ય શેઠ વસતો હતો તેને રત્નોનો ઘણો શોખ હતો, એટલે પોતાનુ સઘળુ નાણુ નવી નવી જાતના રત્નો ખરીદવામા ખરચી નાખ્યુ હતુ આ વાત તેના પુત્રોને બિલકુલ પસદ ન હતી, પણ તેમનુ કાંઈ ચાલતુ નહિ હવે એક વાર કોઈ કામ પ્રસગે ધનદત્ત શેઠને બહાર ગામ જવાનુ થયુ, એટલે તેના પુત્રોને જોઇતી તક મળી ગઈ તેમણે એ બધા રત્નો બહારગામથી આવેલા વેપારીઓને વેચી માર્યા અને તેનુ ગેકડ નાણુ બનાવી લીધુ, પરતુ બહાર ગામથી પાછા ફરેલા ધનદત્ત શેઠને આ વાત જરા પણ રુચી નહિ, તેથી બધા પુત્રોને ભેગા કરીને કહ્યુ કે–જે રત્નો મને પ્રાણથી પણ પ્યારા હતા, તે તમે શા માટે વેચી માર્યા ? હવે તે રત્નો જેને જેને વેચ્યા હોય, તેની પાસેથી પાછા લઈ આવો અને પછી જ મારા ઘરમા દાખલ થાઓ

પિતાનો આ જાતનો આગ્રહ જોઇને બધા પુત્રો ઘરની બહાર નીકળ્યા અને વેચી નાખેલા રત્નોને પાછા મેળવવાની કોશીષ કરવા લાગ્યા

અહીં વિચારવાનુ એ છે કે–તે પુત્રો વેચી નાખેલા રત્નોને પાછા મેળવી શકે ખરા ? મનુષ્યત્વની પુન પ્રાપ્તિ એ રત્નોને પાછા મેળવવા જેટલી અઘરી છે, દુર્લભ છે

દૃષ્ટાત છઠ્ઠું.

સ્વપ્ન.

મૂળદેવ નામનો એક રાજકુમાર પિતાથી રિસાઇને દેશ પરદેશમા ફરતો હતો તે એક વાર કોઈ ધર્મશાળામા સૂઇ રહ્યો હતો ત્યારે પ્રભાતવેળાએ એવુ સ્વપ્ન આવ્યુ કે 'પૂર્ણિમાનો ચદ્રમા મારા મુખમા પેઠો' બરાબર એ જ વખતે નજીકમા સૂઈ રહેલા એક ભિખારીને પણ તેવુ જ સ્વપ્ન આવ્યુ હવે તે બને સમકાળે જાગી ઉઠ્યા તેમા ભિખારીએ પોતાના સ્વપ્નનુ ફળ કોઈ બાવાજીને પૂછયુ, એટલે તેણે કહ્યુ કે–આ સ્વપ્નના ફળ તરીકે ગોળ લાડુ તારા મુખમા પ્રવેશ કરશે અર્થાત્ તને મોદકની પ્રાપ્તિ થશે અને બન્યુ પણ તેમજ કોઈ માણસે તે જ દિવસે તેને ચૂરમાનો એક લાડુ આપ્યો અહીં રાજકુમાર મૂળદેવે તે સ્વપ્નનો અર્થ સ્વપ્નોનુ ફળ જાણવામા ભારે કુશળ એવા કોઈ સ્વપ્નપાઠકને પૂછ્યો એટલે તે સ્વપ્નપાઠકે જણાવ્યુ કે 'આ સ્વપ્ન અતિ ઉત્તમ છે અને તેના ફળ તરીકે તમને સાત દિવસની અદર જ રાજ્યની પ્રાપ્તિ થશે' અને તે વાતમા પૂર્ણ પ્રતીતિ રાખીને તે સ્વપ્ન પાઠકે પોતાની પુત્રી મૂળદેવને પરણાવી

હવે તે રાજકુમાર ફરતો ફરતો વેણાતટ નામના નગરમા ગયો, જ્યાંનો રાજા અપુત્રિયો મરણ પામ્યો હતો ત્યા હાથણીએ તેના પર કળશ ઢોળ્યો, એટલે તે વેણાતટનો રાજા થયો

આ વાત પેલા ભિખારીએ જાણી એટલે તે પોતાના દુર્ભાગ્ય

અગાધ જળમા ડૂબી ગયેલા પોતાના રત્નોને પાછા મેળવી શકે ખરા ? એક વાર પ્રાપ્ત થયેલુ મનુષ્યત્વ જો યોગ્ય ધર્મ પાલનના અભાવે ગુમાવી દીધુ તો તેની પુન પ્રાપ્તિ આ રત્નોને મેળવવા જેટલી દુર્લભ છે

આ દૃષ્ટાત બીજી રીતે પણ કહેવાય છે તે આ રીતે એક નગરમા ધનદત્ત નામનો ધનાઢ્ય શેઠ વસતો હતો તેને રત્નોનો ઘણો શોખ હતો, એટલે પોતાનુ સઘળુ નાણુ નવી નવી જાતના રત્નો ખરીદવામા ખરચી નાખ્યુ હતુ આ વાત તેના પુત્રોને બિલકુલ પસદ ન હતી, પણ તેમનુ કાઈ ચાલતુ નહિ હવે એક વાર કોઈ કામ પ્રસગે ધનદત્ત શેઠને બહાર ગામ જવાનુ થયુ, એટલે તેના પુત્રોને જોઇતી તક મળી ગઈ તેમણે એ બધા રત્નો બહારગામથી આવેલા વેપારીઓને વેચી માર્યા અને તેનુ રકડ નાણુ બનાવી લીધુ, પરતુ બહાર ગામથી પાછા ફરેલા ધનદત્ત શેઠને આ વાત જરા પણ રુચી નહિ, તેથી બધા પુત્રોને ભેગા કરીને કહ્યુ કે-જે રત્નો મને પ્રાણથી પણ પ્યારા હતા, તે તમે શા માટે વેચી માર્યા ? હવે તે રત્નો જેને જેને વેચ્યા હોય, તેની પાસેથી પાછા લઇ આવો અને પછી જ મારા ઘરમા દાખલ થાઓ

પિતાનો આ જાતનો આગ્રહ જોઇને બધા પુત્રો ઘરની બહાર નીકળ્યા અને વેચી નાખેલા રત્નોને પાછા મેળવવાની કોશીષ કરવા લાગ્યા

અહીં વિચારવાનુ એ છે કે-તે પુત્રો વેચી નાખેલા રત્નોને પાછા મેળવી શકે ખરા ? મનુષ્યત્વની પુન પ્રાપ્તિ એ રત્નોને પાછા મેળવવા જેટલી અઘરી છે, દુર્લભ છે

દૃષ્ટાંત છઠ્ઠું.

સ્વપ્ન

મૂળદેવ નામનો એક રાજકુમાર પિતાથી રિસાઇને દેશ પરદેશમા ફરતો હતો તે એક વાર કોઈ ધર્મશાળામા સૂઇ રહ્યો હતો ત્યારે પ્રભાતવેળાએ એવુ સ્વપ્ન આવ્યુ કે 'પૂર્ણિમા નો ચદ્રમા મારા મુખમા પેઠો' બરાબર એ જ વખતે નજીકમા સૂઈ રહેલા એક ભિખારીને પણ તેવુ જ સ્વપ્ન આવ્યુ હવે તે બને સમકાળે જાગી ઉઠ્યા તેમા ભિખારીએ પોતાના સ્વપ્નનુ ફળ કોઇ બાવાજીને પૂછ્યુ, એટલે તેણે કહ્યુ કે–આ સ્વપ્નના ફળ તરીકે ગોળ લાડુ તારા મુખમા પ્રવેશ કરશે અર્થાત્ તને મોદકની પ્રાપ્તિ થશે. અને બન્યુ પણ તેમજ કોઈ માણસે તે જ દિવસે તેને ચૂરમાનો એક લાડુ આપ્યો અહીં રાજકુમાર મૂળદેવે તે સ્વપ્નનો અર્થ સ્વપ્નોનુ ફળ જાણવામા ભારે કુશળ એવા કોઈ સ્વપ્નપાઠકને પૂછ્યો એટલે તે સ્વપ્નપાઠકે જણાવ્યુ કે 'આ સ્વપ્ન અતિ ઉત્તમ છે અને તેના ફલ તરીકે તમને સાત દિવસની અદર જ રાજ્યની પ્રાપ્તિ થશે' અને તે વાતમા પૂર્ણ પ્રતીતિ રાખીને તે સ્વપ્ન પાઠકે પોતાની પુત્રી મૂળદેવને પરણાવી

હવે તે રાજકુમાર ફરતો ફરતો વેણાતટ નામના નગર મા ગયો, જ્યાનો રાજા અપુત્રિયો મરણ પામ્યો હતો ત્યા હાથણી- એ તેના પર કળશ ઢોળ્યો, એટલે તે વેણાતટનો રાજા થયો

આ વાત પેલા ભિખારીએ જાણી એટલે તે પોતાના દુર્ભાગ્ય

ને નિંદવા લાગ્યો અને ફરી પણ તેવુ જ સ્વપ્ન આવે તેવી ઇચ્છાથી તે જ ધર્મશાળામા સૂવા લાગ્યો

અહીં વિચારવાનુ એ છે કે-આ ભિખારીને પેલુ સ્વપ્ન આવે ક્યારે અને તેના ફલ તરીકે રાજ્યની પ્રાપ્તિ થાય ક્યારે ? ગુમાવેલા મનુષ્યત્વની પુન પ્રાપ્તિ તેના જેવાં દુર્લભ છે

દૃષ્ટાત સાતમુ

ચક્ર-(રાધાવેધ)

એક મોટો સ્થભ હોય, તેની ટોચ ઉપર એક પૂતળી કળના આધારે (યાત્રિક પ્રયોગથી) ચકર ચકર ફરતી હોય, તેનુ નામ 'રાધા' તે રાધાની નીચે આઠ ચક્ર ફરતા હોય ચાર જમણી બાજુથી અને ચાર ડાબી બાજુથી નીચે તેલની કડાઈ હોય તેમા એ આઠે ચક્રનુ અને રાધાનુ પ્રતિબિબ પડે સ્થભના મધ્યભાગે એક ત્રાજવુ હોય તેના બે પ લામા બે પગ રાખીને ઊભા રહેવાનુ પછી નીચેનુ પ્રતિબિબ જોઇને ધનુષ્યમાથી બાણ એવી રીતે છોડવાનુ કે જેનાથી રાધાની ડાબી આખ વીંધાઈ જાય તેનુ નામ રાધાવેધ

અહીં વિચારવાનુ એ છે કે-પ્રથમ તો બે પલ્લામા પગ રાખીને ધનુષ્યબાણ સાથે ઊભા રહેવુ જ મુશ્કેલ છે ક ાર કોઈ મનુષ્ય એ કામ કરી શકે તો નીચે તેલમા જોતા ચકકર આવ્યા વિના રહે નહિ ઘડીભર માની લ્યો કે તે માણસને ચકકર આવતા નથી, તો પણ પ્રતિબિબ જોઇને નિશાન તાક એ ઘણુ મુશ્કેલ છે કદાચ એ પણ બને, પર તુ ઉલટાસુલટા ફર રહેલા ચક્રોના આરામાથી બાણ બરાબર પસાર થઇ જાય એ

ઘણુ જ દુર્લભ છે અને તેમાયે ચકર ચકર ફરી રહેલી રાધાની ડાબી આખ જ વીંધાય એ તો અતિ અતિ દુર્લભ છે

મનુષ્યત્વની પુનઃપ્રાપ્તિ આ રાધાવેધ જેટલી દુર્લભ છે

દૃષ્ટાંત આઠમુ

કૂર્મ-(ચદ્રદર્શન)

એક ગીચ જગલની અદર પાણીનો ઊડો ધરો હતો તેમા અનેક જાતના જળચર પશુઓ વસતા હતા આ ધરાનુ પાણી સર્વત્ર જાડી સેવાળથી ઢકાયેલુ હતુ, એટલે ભેસના જાડા ચામડા(ચર્મ)થી મઢયુ હોય તેવુ જણાતુ હતુ એક વખત પૂર્ણિમાની રાત્રિએ પવનના ઝપાટાથી તેમાથી થોડી સેવાળ આમતેમ થઈ ગઈ અને તેમા એક છિદ્ર પડયુ હવે સયોગવશાત્ તે જ સમયે એક કાચબો ત્યા આવી ચડયો અને એ છિદ્રમાથી ડોક બહાર કાઢીને જોવા લાગ્યો તે વખતે આકાશમા રહેલો ચાદીની થાળી જેવો સપૂર્ણ ગોળ ચદ્રમા તેના જોવામા આવ્યો આવી વસ્તુ તેની જિદગીમા તેણે આ પહેલી વાર જ જોઈ હતી, તેથી પરમ હર્ષ થયો હવે તે જ વખતે તેને વિચાર આવ્યો કે-આવી અદ્‌ભુત વસ્તુ ફરી ફરીને જોવા મળતી નથી, માટે મારા કુટુબ-પરિવારને પણ તે અવશ્ય બતાવુ એટલે તેમને બોલાવી લાવવા માટે પાણીમા ડુબકી મારી પરતુ તે પોતાના કુટુબ-પરિવારને તે જ સ્થળે બોલાવી લાવે તે પહેલા પવનના યોગથી સેવાળ ભેગી થઈ ગઈ અને તેમા પડેલુ છિદ્ર પૂરાઈ ગયુ હવે તે કાચબો પોતાના કુટુબ-પરિવારને બોલાવીને પાણીની સપાટી ઉપર આવ્યો અને

છિદ્ર શોધવા લાગ્યો અહીં વિચારવાનું એ છે કે–તે કાચબો પોતે કરેલું ચંદ્રદર્શન પોતાના કુટુંબીઓને કરાવી શકે ખરો? કોઇ વાર પવનના યોગે સેવાળમાં છિદ્ર પડે, તો રાત્રિ અજવાળી ન હોય રાત્રિ અજવાળી હોય તો તે જ દિવસે પૂર્ણિમાનો યોગ ન હોય અને કદાચ પૂર્ણિમાનો યોગ હોય તો આકાશ વાદળાથી રહિત ન હોય આ બધા સંયોગોનું પુનર્મિલન થવું જેટલું દુર્લભ છે, તેટલું જ દુર્લભ પુનઃ મનુષ્યપણું છે

દષ્ટાંત નવમું

યુગ (અને સમોલ)

ગાડું જોડતી વખતે બળદના ખાંધે જે ધોસરી મૂકવામાં આવે છે, તેને સંસ્કૃતમાં ' યુગ ' અને માગધી ભાષામાં ' જુગ ' કહે છે આ યુગમાં–ધોસરીમાં એક છિદ્ર હોય છે અને બળદ આઘો પાછો ન થાય, તે માટે તેમાં લાકડાનો એક નાનો દંડૂકો ભેરવવામાં આવે છે, જેને સંસ્કૃતમાં 'સમિલ' અને દેશી ભાષામાં 'સમોલ' કહેવામાં આવે છે હવે માનો કે ધોસરીને સમુદ્રના એક છેડેથી પાણીમાં નાખવામાં આવી છે ને સમોલને સમુદ્રના બીજા છેડેથી પાણીમાં નાખવામાં આવી છે, તો સમુદ્રના ઉછળતા મોજાઓથી તે ધોસરી અને સમોલ ભેગા થશે ખરા? અને ભેગા થશે તો સમોલ આપોઆપ ધોસરીના છિદ્રમાં પ્રવેશ પામશે ખરી? મનુષ્યત્વની પુનઃપ્રાપ્તિ આ કાર્ય જેટલી દુર્લભ છે

દષ્ટાંત દશમુ.

પરમાણુ

ધારો કે એક થાભલાના ખ ડ ખ ડ ટુકડા કરીને તેનુ એવુ ચૂર્ણ બનાવવામા આવે છે કે જેથી તેના પરમાણુએ પરમાણુ છૂટા પડી જાય પછી તે ચૂર્ણને એક નળીમા ભર વામા આવે છે અને તે નળીને હિમાલયના શિખર પર લઈ જઈને તેમાનુ બધુ ચૂર્ણ ફુક વડે ઉડાડી દેવામા આવે છે આ ચૂર્ણ અતિ સૂક્ષ્મ હોવાથી દશે દિશામા ઝપાટાબ ધ ચાલ્યુ જાય છે હવે જો એવો વિચાર કરવામા આવે કે તે પરમાણુઓને એકત્ર કરીને તેમાથી પેલા સ્થભનુ નિર્માણ કરવુ તો તે બની શકશે ખરૂ ? એ કામ પાર પાડવામા જેવી મુશ્કેલી રહેલી છે, તેવી મુશ્કેલી મનુષ્યપણાને ફરી પામવામા રહેલી છે

દુર્લભતાના કારણો

મનુષ્યભવ કેટલો દુર્લભ છે, તે જાણ્યા પછી તે કેમ દુર્લભ છે ? તે પણ જાણવુ જોઇએ

જીવ અનાદિ છે તેની સાથે જોડાયેલી જડ પુદ્ગલની વર્ગણાઓ કે જે ' કર્મ 'ના નામથી ઓળખાય છે, તે પણ અનાદિ છે જીવ અને કર્મના આ સબ ધનો ખ્યાલ ખાણમા રહેલી સોનાની કાચી ધાતુના દષ્ટાતથી આવી શકે છે જેમ ખાણમા રહેલી સોનાની કાચી ધાતુ અધિક માટીના મિશ્રણવાળી હોય છે, તેમ પ્રથમાવસ્થામા આ જીવને અન ત કર્મો વળગેલા હોય છે એ અન ત કર્મોને લીધે તેમજ પુરુષાર્થની નબળાઇને લીધે

તે 'નિગોદ*' નામની અવસ્થામા અનત કાલ સુધી પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે કે જ્યા જન્મ, મરણ ખૂબ જ ઝડપી એટલે એક શ્વાસોચ્છ્વાસ જેટલા સમયમા ૧૭ થી ૧૮ જેટલા હોય છે

આ સ્થિતિમા પસાર થયેલો જીવ વ્યવહાર રાશિમા પ્રવેશ કરે છે અને કર્મ અનુસાર પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ કે વાયુની યોનિમા રેંટની ઘટમાળ માફક ફરી ફરીને જન્મ ધારણ કર્યા કરે છે એમા અસખ્યાતો કાલ વ્યતીત થઈ જાય છે

આ પરિભ્રમણમા અશુભ કર્મનુ જોર કાઈક અશે હળવુ થતા તે બેઇદ્રિયવાળા, ત્રણ ઇદ્રિયવાળા કે ચાર ઇદ્રિયવાળા દેહોને ધારણ કરવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરે છે કે જેમા સખ્યાતો ભવ વ્યતીત થાય છે, અને અશુભ કર્મના હળવાપણાને લીધે, જો પચેદ્રિયપણામા પશુ, પક્ષી કે મનુષ્યપણુ પ્રાપ્ત કરે તો વધુમા વધુ સાત કે આઠ ભવ સુધી તેમ કરી શકે છે જ્યારે દેવ કે નરક યોનિમા આ જીવ સળગ રીતે એક કરતા વધારે ભવો ધારણ કરી શકતો નથી

ટૂકમા અનતકાળ સુધી વિવિધ યાતનાઓ સહન કર્યા પછી કર્મનો ભાર સારી રીતે ઓછો કરનાર જીવો જ મનુષ્ય

---

* નિગોદ-એટલે આ આપણી આગળીની પહોળાઈના અસખ્યાતમા ભાગ જેટલા દેહમાનવાળા જીવો અનતા હોય પણ તે સર્વ જીવો વચ્ચે શરીર એક જ હોય તેને નિગોદ શબ્દથી ઓળખવામા આવે છે આ જીવો વનસ્પતિની જાતિના છે અને તેઓ સર્વત્ર વ્યાપ્ત છે અને તેઓ જ્યા જન્મ્યા હોય ત્યા જ સ્થિરરૂપે રહે છે ગમનાગમન કરવાને અશક્ત હોય છે અને તે એકેદ્રિય હોય છે

ભવને પામે છે, માટે જ દરેક ધર્મ-દર્શનકારો અને ધર્મશાસ્ત્ર ગ્રંથોએ આ માનવ અવતારને 'અતિદુર્લભ' જન્મ તરીકે ઓળખાવ્યો છે

ડાહ્યા માણસો

'ભવસમુદ્રમા કોઈ પણ રીતે મનુષ્યપણુ પામ્યા પછી શું કરવુ ?' એ પ્રશ્નનો ઉત્તર ગાથાના ઉત્તરાર્ધમા આપવામા આવ્યો છે તેમા જણાવ્યુ છે કે 'ડાહ્યા માણસોએ તેને હમેશા ધર્મમાર્ગમા સારી રીતે જોડી રાખવુ' આ સૂચન મનુષ્ય માત્રને માટે એક સરખુ ઉપયોગી છે ડાહ્યા માણસો તે જ કહેવાય કે-જેઓ હિત અને અહિતનો વિવેક યોગ્ય રીતે કરી શકે છે અને તેમા જે હિતકર જણાય તે અનુસાર પોતાની પ્રવૃત્તિનો ઘાટ ઘડી શકે છે એક કવિએ ઠીક જ કહ્યુ છે કે—

" शक्यो वारयितु जलेन हुतभुक्छत्रेण सूर्याऽऽतपो,
नागेन्द्रो निशिताङ्कुशेन समदो, दण्डेन गोगर्दभौ ।
व्याधिर्भेषजसग्रहैश्च विविधैर्मन्त्रप्रयोगैर्विष,
सर्वस्यौषधमस्ति शास्त्रविहित, मूर्खस्य नास्त्यौषधम् ॥"

ભાવાર્થ—અગ્નિ જળવડે, સૂર્યનો તડકો છત્રવડે, મદોન્મત્ત ગજરાજ તીક્ષ્ણ અકુશવડે, ગાય અને ગધેડા લાકડીવડે, વ્યાધિ અનેકવિધ ઔષધોવડે અને ઝેર વિવિધ મત્રપ્રયોગો વડે વારી શકાય છે એ રીતે દરેકનુ ઔષધ શાસ્ત્રોએ બતાવેલુ છે પણ મૂર્ખની મૂર્ખતા દૂર કરવા માટે કોઈ ઔષધ બતાવેલુ નથી

તેનુ કારણ સ્પષ્ટ છે જેનામા સારુ ખોટુ સમજવા જેટલી

ડહાપણ નથી, તેને શાસ્ત્રો શું મદદ કરી શકે ? શુ માર્ગદર્શન આપી શકે ? શાસ્ત્રો તો દર્પણ સમાન છે, એટલે જોવાની આંખો હોય તો પોતાનુ પ્રતિબિંબ તેમા સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકાય છે અને જોવાની આંખો ન હોય તો તેમા કાઈ પણ દેખાતુ નથી એક નીતિકારે સાચુ જ કહ્યું છે કે

> यस्य नास्ति स्वय प्रज्ञा, शास्त्र तस्य करोति किं ।
> लोचनाभ्या विहीनस्य, प्रदीपः किं करिष्यति ?

ભાવાર્થ —બને નેત્રથી હીન એવા માણસને જેમ તેજસ્વી દીપક કશો ઉપકાર કરી શકતો નથી, તેમ જેને સ્વયબુદ્ધિ નથી તેને શાસ્ત્રો કશો લાભ આપી શકતા નથી

તાત્પર્ય કે-શાસ્ત્રોમા અનેક જાતનુ ગૂઢ રહસ્ય ભરેલુ છે, પણ મૂર્ખ માણસો તેને પામી શકતા નથી, જ્યારે ડાહ્યા માણસો તેનો લાભ બરાબર ઉઠાવી શકે છે

સદા ધર્મકરણી

'ધર્મકરણી કરવાની અવસ્થા કઇ ?' એ પ્રશ્નના જવાબમા 'सया वि' પદ મૂકાયેલુ છે એટલે બાલ્યાવસ્થા, યુવાવસ્થા અને વૃદ્ધાવસ્થા એ ત્રણે અવસ્થાઓ ધર્મકરણી માટે યોગ્ય છે કહ્યુ છે કે—

> " बाल एव चरेद्धर्ममनित्य खलु जीवितम् ।
> फलानामिव पक्वाना शश्वत् पतनतो भयम् ॥ "

બાલ્યાવસ્થા હોય તો પણ ધર્મ કરતા રહેવુ, કારણ કે

જીવિત અનિત્ય છે, તેથી પાકી ગયેલા ફળોની માફક તેને હમેશા પડવાનો ભય રહેલો છે

ધર્મના આચરણને ભાવી માટે મુલતવી રાખનાર માટે કહેવાયુ છે કે—

" पुन' प्रभात पुनरेव शर्वरी,
पुन' शशाङ्क पुनरुदियतो रविः ।
कालस्य किं गच्छति ? याति जीवित,
तथापि मूढ स्वहित न बोध्यते ॥ "

" પ્રભાત ફરીને ઊગે છે, રાત્રિ ફરીને આવે છે, ચદ્ર ર્માને દેખાય છે અને સૂર્ય પણ ફરીને ઉદય પામે છે એટલે કાળ વ્યતીત થતો નથી પણ આપણુ જીવન જ વ્યતીત થાય છ આમ છતા મૂઢ મનુષ્યો પોતાનુ હિત શેમા છે તેનો વિચાર કરતા નથી "

પ્રથમ બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, પછી ગૃહસ્થાશ્રમ, પછી વાનપ્રસ્થાશ્રમ અને છેવટે સન્યસ્તાશ્રમ એ વ્યવસ્થા વ્યાવહારિક દૃષ્ટિએ ઠીક જણાવા છતા તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ ઉપયુક્ત નથી, કારણ કે મનુષ્ય અમુક વર્ષ સુધી જીવશે જ તેવી કોઈ ખાતરી નથી વળી ધર્મના સસ્કારો–ધર્મનુ શિક્ષણ બાલ્યાવસ્થાથી જ આપવામા આવ્યુ હોય અને સઘળો વ્યવહાર તે જ રીતે ગોઠવાયો હોય, તો જ જીવનમા ' ધર્મનો સગ્રહ ' થઇ શકે છે, ધર્મનુ યથાર્થ આચરણ થઈ શકે છે, એટલે તેને માટે સમયમર્યાદા બાધવી એ કોઈ પણ રીતે ઇષ્ટ નથી

ડહાપણુ નથી, તેને શાસ્ત્રો શું મદદ કરી શકે ? શુ માર્ગદર્શન આપી શકે ? શાસ્ત્રો તો દર્પણ સમાન છે, એટલે જોવાની આખો હોય તો પોતાનુ પ્રતિબિંબ તેમા સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકાય છે અને જોવાની આખો ન હોય તો તેમા કાઈ પણ દેખાતુ નથી એક નીતિકારે સાચુ જ કહ્યું છે કે

यस्य नास्ति स्वय प्रज्ञा, शास्त्र तस्य करोति किं ।
लोचनाभ्या विहीनस्य, प्रदीप' किं करिष्यति ?

ભાવાર્થ —બને નેત્રથી હીન એવા માણસને જેમ તેજસ્વી દીપક કશો ઉપકાર કરી શકતો નથી, તેમ જેને સ્વયબુદ્ધિ નથી તેને શાસ્ત્રો કશો લાભ આપી શકતા નથી

તાત્પર્ય કે-શાસ્ત્રોમા અનેક જાતનુ ગૂઢ રહસ્ય ભરેલુ છે પણ મૂર્ખ માણસો તેને પામી શકતા નથી, જ્યારે ડાહ્યા માણસો તેનો લાભ બરાબર ઉઠાવી શકે છે

સદા ધર્મકરણી

'ધર્મકરણી કરવાની અવસ્થા કઈ ?' એ પ્રશ્નના જવાબમાં 'सया वि' પદ મૂકાયેલુ છે એટલે બાલ્યાવસ્થા, યુવાવસ્થા અને વૃદ્ધાવસ્થા એ ત્રણે અવસ્થાઓ ધર્મકરણી માટે યોગ્ય કહ્યું છે કે—

" बाल एव चरेद्धर्ममनित्य खलु जीवितम् ।
फलानामिव पक्काना शश्वत् पतनतो भयम् ॥ "

બાલ્યાવસ્થા હોય તો પણ ધર્મ કરતા રહેવુ, કારણ

દ્વવિત અનિત્ય છે, તેથી પાકી ગયેલા ફળોની માફક તેને હમેશા પડવાનો ભય રહેલો છે

ધર્મના આચરણને ભાવી માટે મુલતવી રાખનાર માટે કહેવાયુ છે કે—

" पुन प्रभात पुनरव शर्वरी,
पुन शशाङ्क पुनरुदियतो रवि. ।
कालस्य किं गच्छति ? याति जीवित,
तथापि मूढ स्वहित न बोध्यते ॥ "

" પ્રભાત ફરીને ઊગે છે, રાત્રિ ફરીને આવે છે, ચંદ્ર ફરીને દેખાય છે અને સૂર્ય પણ ફરીને ઉદય પામે છે એટલે કાળ વ્યતીત થતો નથી પણ આપણુ જીવન જ વ્યતીત થાય છે આમ છતા મૂઢ મનુષ્યો પોતાનુ હિત શેમા છે તેનો વિચાર કરતા નથી "

પ્રથમ બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, પછી ગૃહસ્થાશ્રમ, પછી વાનપ્રસ્થાશ્રમ અને છેવટે સંન્યસ્તાશ્રમ એ વ્યવસ્થા વ્યાવહારિક દૃષ્ટિએ ઠીક જણાવા છતા તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ ઉપયુક્ત નથી, કારણ કે મનુષ્ય અમુક વર્ષ સુધી જીવશે જ તેવી કોઈ ખાતરી નથી વળી ધર્મના સસ્કારો–ધર્મનુ શિક્ષણ આલ્યાવસ્થાથી જ આપવામા આવ્યુ હોય અને સઘળો વ્યવહાર તે જ રીતે ગોઠવાયો હોય, તો જ જીવનમા ' ધર્મનો સગ્રહ ' થઇ શકે છે, ધર્મનું યથાર્થ આચરણ થઈ શકે છે, એટલે તેને માટે સમયમર્યાદા બાંધવી એ કોઈ પણ રીતે ઇષ્ટ નથી

કદાચ એમ કહેવામા આવે કે ‘ બાળકો ધર્મ ની બાબતમા શુ સમજી શકે ? તેમનુ કાર્ય તો ખાઇ-પીને શરીર સુધારવાનુ છે અને બને તેટલો વિદ્યાભ્યાસ કરવાનુ છે ’ તો આ કથન ધર્મનો મર્મ સમજ્યા વિનાનુ છે ધર્મના સસ્કારો બાલ્યાવસ્થાથી નહિ પણ ગર્ભાવસ્થામાથી આપી શકાય છે અને તેનો ક્રમ ઉત્તરોત્તર જીવનપર્યંત લબાવી શકાય છે

ગર્ભાધાન થયા પછી જે માતાપિતા બ્રહ્મચર્યનુ પાલન કરે છે, ઘરનુ વાતાવરણ કલેશ અને કકાસથી રહિત બનાવે છે અને ઉત્તમ વિચારો તથા ઉત્તમ આચારોમા પોતાનો સમય વ્યતીત કરે છે, તેઓ ગર્ભમા રહેલા બાળક પર ઉત્તમ સસ્કારો પાડી શકે છે ગર્ભવતી માતાઓએ ધર્મના વ્યાખ્યાનો શ્રવણ કરવા, ઉત્તમ પુરુષોના ચરિત્ર વાચવા અને સદાચારથી રહેવુ, એ ગર્ભાવસ્થામા જ બાળકને ઉત્તમ સસ્કારો પાડવાનો સુયોગ્ય માર્ગ છે

બાળકો પ્રાય અનુકરણ કરનારા હોય છે એટલે જે પ્રકારે માતાપિતા પોતાનુ જીવન વ્યતીત કરતા હોય છે, તે પ્રકારના સસ્કારો તેમના પર પડે છે, તેથી ઘરનુ વાતાવરણ પવિત્ર રાખવુ અને માતાપિતાએ સદાચારી તથા સયમી બનવુ એ બાળકોને સસ્કારી બનાવવા માટે આવશ્યક છે જે ઘરમા પતિ-પત્ની સદા લડતા હોય છે, નાના મોટા વચ્ચે કોઇ ને કોઇ પ્રકારનો વિખવાદ ચાલતો હોય છે અને એકબીજાનુ માન સચવાતુ નથી કે જોઇતા વિનયનો અભાવ હોય છે, ત્યા બાળકોના મન પર કુદરતી રીતે જ ઈર્ષા, દ્વેષ, ક્રોધ ને હિંસાના સસ્કારો પડવા માડે છે એટલે બાલ્યાવસ્થાથી

બાળકના મનમા ધર્મના સસ્કારો રેડવા હોય તો [illegible]
અને વડીલો દ્વારા જ તે કાર્ય થઈ શકે છે કે જેને તેમણે
પોતાનુ મહત્ કર્તવ્ય સમજીને બજાવવુ જોઈએ.

સામાન્ય રીતે દરેક માબાપ પોતાના બાળ[illegible]
હોય છે, પણ તેમનુ ખરુ હિત કેવી રીતે [illegible]
યોગ્ય સમજણના અભાવે, તેઓ ખોટા [illegible] છે, અને
કુસસ્મરોનુ આરોપણ કરે છે [illegible]
ગાળો બોલતા શીખવવી કે તેને ગમે તે પ્રમાણે [illegible]
ઉત્તેજન આપવુ, એમા બાળકનુ હિત કેવી રીતે [illegible]
તે સમજાતુ નથી એને બદલે જો માબાપ [illegible] અને
નાનપણથી જ વિનય શિખવે, પદ્ધતિ[illegible] અને
નિયમિત ખોરાક આપે તથા તેના [illegible]
સુધારવાનો પ્રયત્ન કરે તો તેઓ તેનુ [illegible] હિત
કરી શકે ? બાળક નીરોગી રહે અને તેનુ [illegible] બધા
રણ સુદૃઢ થાય તેવા ઉપાયો લેવામા [illegible]
નથી પણ તેની તમામ કેળવણી તેને [illegible]
બનાવવાની દૃષ્ટિએ જ યોજાવી જોઈએ [illegible] ધાર્મિક
પામેલા બાળકો બાલ્યાવસ્થાથી જ '[illegible]' કેળવણી
બીજા પ્રકારે કરતા થઈ જાય છે [illegible] એક યા
ને દેવદર્શને જવાની અને [illegible] બાળકો-
અવશ્ય પાડવી જોઈએ વિનયનો [illegible] કરવાની ટેવ
ભાવ, સસ્કારી ભાષા અને પોતાના [illegible] પ્રત્યે પૂજ્ય
કરવાની ટેવ એ બાલ્યાવસ્થાનુ [illegible] પાલન

ભજન-કીર્તન, સ્તવન-સ્વાધ્યાય તથા સામાયિક-પ્રતિક્રમણ આદિ ક્રિયાઓમા રસ લેતા કરવા જોઈએ

બાળકો ધર્મનુ આચરણ ન કરી શકે, એ વાત ઇતિહાસ ને મજૂર નથી ધ્રુવે પોતાની ભક્તિ કેટલામા વર્ષે શરૂ કરી હતી ? પ્રહ્લાદે પ્રભુ નામમા રહેલો પોતાનો અટલ વિશ્વાસ કેટલામા વર્ષે પ્રકટ કર્યો હતો ? શ્રીમચ્છંકરાચાર્યે પોતાની વૈરાગ્ય વૃત્તિનો પરિચય કઈ અવસ્થામા આપ્યો હતો ? શ્રીમદ્ વજ્રસ્વામીજી અને શ્રીમદ્ હેમચદ્રાચાર્યજીએ સયમનુ શિક્ષણ કેટલામા વર્ષે લીધુ હતુ ? એટલે બાળકોએ ધર્મની આરાધના સુદર રીતે કર્યાના દાખલાઓ સેકડોની સખ્યામા મોજુદ છે

ભારતની પ્રાચીન પ્રણાલિકા મુક્તિ માટે જ વિદ્યા આપવાની હતી અને તેથી જ એ સૂત્ર પ્રચલિત થયેલુ છે ' ज्ञानस्य फलं विरतिः " અર્થાત્ તે જ જ્ઞાન સાચુ કે જે વિરતિ એટલે ત્યાગરૂપ ફળને આપે એવુ જ બીજુ સૂત્ર પણ પ્રચલિત છે કે सा विद्या या विमुक्तये તે જ વિદ્યા છે કે જે સસારના બધનમાથી મુક્તિ આપે છે એ પ્રણાલિકા અનુસાર વિદ્યાનો પ્રારભ 'ॐ नमः सिद्धाण ' એ પવિત્ર વાક્યથી થતો હતો પછી પણ બાળકને ભાષા, વ્યાકરણ આદિનુ જે જ્ઞાન આપવામા આવતુ હતુ તેમા ધાર્મિક દૃષ્ટાતો અને ધાર્મિક દૃષ્ટાતપૂર્વક યોજાયેલી વાક્યરચનાઓનો પ્રચુર પ્રયોગ થતો હતો એની સરખામણીમા આજની શિક્ષણ પ્રણાલિકા અને તેમા વપરાતા પાઠ્ય-પુસ્તકો છેક જ નિર્માલ્ય અને ધ્યેયવિહૂણા જણાય છે એની શરૂઆત ' મા ચા પા ' અને ' મા ભૂ પા ' એવા એવા વિચિત્ર વાક્યપ્રયોગોથી થાય છે કે જેનુ પરિણામ બાળકને વ્યસની અને પરાવલબી

બનાવવામા આવે છે વૈજ્ઞાનિક ઢબની કેળવણી આપવાના નામે ે ધર્મથી નિરપેક્ષ રાજ્યના નાગરિકો બનાવવાના નામે આજે શેક્ષણના ક્ષેત્રમા જે છબરડાઓ વળી રહ્યા છે અને જે વિકૃતિઓ ાખલ થઇ રહી છે, તે આપણી ધાર્મિક ભાવનાનો સદતર ાહાર કરનારી છે અને આપણા નૈતિક ધોરણને જડમૂળથી ખેડી નાખનારી છે

આપણા દેશમા સને ૧૮૫૦ પછી કહેવાતી વૈજ્ઞાનિક ળવણી દાખલ થવા માડી અને તેનો ખરો પ્રચાર છેલ્લા પચાશ ર્ષમા થયો તેનુ પરિણામ એકદર શુ આવ્યુ ? તે શિક્ષણ નારો આજનો અધિકારી વર્ગ લાચ–રૂશ્વત અને બેવફાઇના નમૂન પ્રદર્શનો ભરી રહ્યો છે, તે શિક્ષણ લેનારો આજનો યાપારી વર્ગ કાળા બજારો કરીને નિષ્ઠુર સ્વાર્થ–સાધના રી રહ્યો છે તથા રાજ્ય અને પ્રજાના હિતમા થયેલા ાયદાઓ પગલે પગલે તોડીને પોતાની ધનલાલસાને સતોષી ્યો છે અને તે શિક્ષણ લેનારો આજનો કારકુન કે કારીગર માલિકને વફાદાર રહીને યોગ્ય પરિશ્રમ કરવાને બદલે માત્ર પોતાના સ્વાર્થનો જ વિચાર કરી રહ્યો છે અને તેની સાધના માટે ‘ હડતાળ ’ ‘ ધાકધમકી ’ ‘ બેઠો બળવો ’ અને તેવા કઇ કઇ ઉપાયો કામમા લાવી રહ્યો છે આ શિક્ષિતોના પ્રમાણમા અભણ ગણાતી ગામડાની પ્રજા તથા બીજા પણ અશિક્ષિત લોકો વધારે પ્રમાણિક, વધારે વફાદાર અને વધારે નીતિવાળા જણાય છે, કારણ કે તેઓ ભારતની ધાર્મિક સસ્કૃતિના અનેક અશોને પોતાના રીતરિવાજમા અને ચાલુ જીવનમા જાળવી રહ્યા છે તાત્પર્ય કે–ધર્મ સસ્કારોને ઇચ્છનાર મનુષ્યોએ

આજની શિક્ષણ પ્રણાલિકા અને બાળકો પર થઇ રહેલી માઠી અસરનો વિચાર ખૂબ ગભીરતાથી કરવાની જરૂર છે

જેઓ બાલ્યાવસ્થામા ધર્મના સસ્કારોવડે સુવાસિત થયેલા છે અને યોગ્ય શિક્ષણના પ્રતાપે ઉચ્ચ આદર્શો, સયમ ભાવનાઓ કે ધર્મના વાસ્તવિક આચરણો જીવનમા ઉતારવાની તાલાવેલી અનુભવી રહ્યા છે, તેમને માટે યુવાવસ્થા એક મહાન આશીર્વાદ છે, કારણ કે એ અવસ્થામા જે જોમ અને જુસ્સો સ્વાભાવિક હોય છે, તેનો લાભ તેઓને પોતાના આદર્શોની સિદ્ધિ કરવા માટે મળી જાય છે બીજી રીતે કહીએ તો સુસસ્કારી બાળકો-ધાર્મિક સસ્કારવાળા બાળકો યુવાવસ્થાને સયમ અને સદાચાર વડે શોભાવે છે તથા તેને પોતાના અભ્યુદયનુ ઉત્તમ સાધન બનાવે છે આ રીતે તૈયાર થયેલા યુવકો એવુ માનવા કદી પણ તૈયાર નહિ થાય કે—

> પયો મારો પરમેશ્વર', બાયડી મારો 'ગુરુ',
> છોકરા મારા શાલિગ્રામ, બીજા કોની સેવા કરુ ?

અર્થાત્ ધનપ્રાપ્તિને તે પોતાનુ જીવનધ્યેય બનાવશે નહિ, લગ્ન જીવનને તે પોતાનો અતિમ આદર્શ માનશે નહિ અને પોતાનુ દૃષ્ટિબિદુ માત્ર પોતાના કુટુબ-પરિવાર જેટલુ જ મર્યાદિત રાખશે નહિ તે જીવનનો વિચાર સૂક્ષ્મ રીતે કરશે, વધારે વ્યાપક દૃષ્ટિથી કરશે અને સપૂર્ણ મધ્યસ્થતાપૂર્વક કરશે

યુવાનીનો ઉત્તમ કાળ તુચ્છ વિષયભોગમા પૂરો કરવામા કઇ બુદ્ધિમતા રહેલી છે ? કઇ જાતનુ ડહાપણ દેખાય છે ? કેટલાક એમ કહે છે કે-પહેલા અમને ખૂબ પૈસા પેદા કરી લેવા

દો, જીવનની મોજ પેટ ભરીને માણી લેવા દો, પછી અમે ધર્મનું શરણ સ્વીકારીશુ, પછી અમે પરમાત્માના ગુણ ગાઈશું અને પછી અમે આત્માનો ઉદ્ધાર કરવાને તત્પર થઈશુ ' તેમને શુ કહેવુ ? શુ તેમને કાળ મહારાજની સદા ગડગડતી નોબતો સભળાતી નહિ હોય ? શુ તેમને રોગ અને વ્યાધિથી જર્જરિત થવાનો ભય જરાયે જણાતો નહિ હોય ? શુ તેમને બધા સયોગો અનુકૂળ રહેવાની ખાતરી કોઈએ કરી આપી હશે ? શુ પ્રતિપળે પરિવર્તન પામતા આ જગતના અબાધિત કાયદાઓ તેમને લાગુ નહિ પડે, એમ તેઓ માનતા હશે ?

દુનિયાદારીમા ડાહ્યા અને શાણા ગણાતા માણસો એ વિચાર કેમ કરતા નથી કે કાળરૂપી બાજ (પક્ષી) ગમે ત્યારે આપણા પર તૂટી પડશે, રોગ અને વ્યાધિરૂપી વરૂઓ આપણને ગમે ત્યારે ફાડી ખાશે, અનુકૂળ સયોગો સધ્યાના રગની માફક ગમે ત્યારે પલટાઈ જશે અને કુદરતના અચૂક કાયદાઓ પોતાનો અમલ કરવાને માટે પણ મુલતવી રાખશે નહિ ! અને ખૂબ પૈસો પેદા કરવાથી મનુષ્ય ખરેખરો સુખી થાય છે ખરો ? પૈસો એ સુખનુ સાધન છે—જો યોગ્ય રીતે ઉપયોગમા લેવાય તો, પણ તે ખરેખર સુખ નથી સુખનો આધાર તો પોતાની સમજ ઉપર જ રહેલો છે અને તેથી જ પૈસાદારો દુ ખી હોય અને ગરીબો સુખી હોય, અથવા માલેતુજારો આફતમા સપડાયેલા હોય અને નિ કચન ફકીરો તથા મહાત્માઓ પૂરી મોજ માણી રહ્યા હોય એવા દશ્યો નજરે પડે છે એટલે જે હેતુથી પ્રેરાઈને તેઓ ધનપ્રાપ્તિ માટે પાગલ બને છે અને ન

કરવાના અનેક કાર્યો કરે છે, તે હેતુ જ ભૂલભરેલો છે અથવા તો માત્ર કાલ્પનિક છે વળી જીવનની મોજ માત્ર ખાવા-પીવામા, માત્ર વિષયભોગમા કે તદ્દન અનિયત્રિત સ્વચ્છદી જીવનમા રહેલી છે, એવુ માનવુ તે પણ સરાસર ભૂલ છે એ તો અનાદિ કાલના કુસસ્કારોને લીધે ઉત્પન્ન થતો અધ્યાસ માત્ર છે અને તેમા વાસ્તવિક તત્ત્વ કાઇ નથી ખાવાપીવાનો આનદ કેટલો સમય પહોચે છે? અને જેઓ બેકાબૂ બનીને તેમા રચ્યાપચ્યા રહે છે, તેનુ પરિણામ શુ આવે છે? તે જ સ્થિતિ વિષયભોગની છે, તે જ સ્થિતિ સ્વચ્છદાચારની છે અને તે જ સ્થિતિ માની લીધેલા સઘળા કાલ્પનિક સુખોની છે એટલે તેને માટે જીવનનો કિમતી સમય બરબાદ કરવો અને મૂળ લક્ષ્યને ચૂકી જવુ એ કોઈ પણ રીતે ડહાપણભરેલો વ્યવહાર નથી, કે ઉન્નતિ યા વિકાસ તરફ લઇ જનારી પ્રવૃત્તિ નથી ઘડપણમા ભગવાનનું ભજન કરવાની કે ઇશ્વરના ગુણ ગાવાની ઇચ્છા રાખનારાઓ ભરજુવાનીમા મૃત્યુના મુખમા સપડાઇ ગયા છે, વૃદ્ધાવસ્થામા ધર્મનું આચરણ કરવાની આશા રાખનારાઓ યુવાનીની અધવચ્ચે જ કાળના કરાલ દડથી મરણને શરણ થયા છે એ વખતે તેઓએ પેટ ભરીને પસ્તાવો કર્યો છે કે 'અરેરે! અમારી સર્વ આશાઓ અધૂરી રહી! અરેરે અમોને પ્રાપ્ત થયેલો અમૂલ્ય મનુષ્ય ભવ અમે હારી ગયા!!' પરતુ આગ લાગી ગયા પછી કૂવો ખોદવાનુ પરિણામ શુ આવે? તેઓ હાથ ઘસતા જ ચાલ્યા ગયા અને ફરીને લખચોરાશીના ચક્કરમા આબાદ અટવાઇ ગયા તેથી યુવાવસ્થામા બને તેટલુ ધર્માચરણ કરી લેવુ એ હિતાવહ છે

જુવાની જોતજોતામા વહી જાય છે અને ઘડપણુના ઘ ટા નાદ સ ભળાવા લાગે છે જો માણસને સાભળવા માટે કાન હોય તો એ ઘ ટાના જોર જોરથી કહે છે કે-ઓ મનુષ્ય ચેત! ચેત!! ચેત!!! મૃત્યુની સવારી પ્રતિપળે નજીક આવી રહી છે, તેના દૂતો સમા અનેકવિધ વ્યાધિઓ તારા પર હુમલો કર વાની તૈયારી કરી ચૂકયા છે અને તારુ પોતાનુ શરીર પણુ પ્રતિદિન ઘસાતુ ચાલ્યુ છે હવે તારી આખો જોઇએ તેવુ કામ આપતી નથી, હવે તારા કાનો મહામહેનતે સાભળી શકે છે અને હવે તારા અવયવો ધ્રૂજતા ધ્રૂજતા મોડ મોડ તારી કાયાને ટેકવી રાખે છે, પરતુ સુદરી, સુવર્ણુ અને સત્તાનો શોખીન મનુષ્ય જાણે સાવ બહેરો છે! તે એમાની કોઈ પણુ ચેતવણી ધ્યાનમા લેતો નથી અને પોતાના પુરાણુા ઢગે જ જીવનનુ ગાડુ ગબડાવ્યે જાય છે આટલી ઉમરમા તેણે ધન, યૌવન અને અધિકારની ચપળતા પૂરેપૂરી જોઈ લીધી છે, આટલી વયમા તેણે શરીરની ક્ષણુભગુરતાનો પૂરેપૂરો પરિચય કરી લીધો છે, છતા તેની ધનલાલસા છૂટતી નથી, યૌવનની ઊર્મિ ફરી પ્રગટે તેવી આશા રાખી રહ્યો છે અને અધિકાર તથા પ્રતિષ્ઠાના કેફમા ચકચૂર થઇને જાણે હવે પછી કાઈ જ બનવાનુ ન હોય તેમ છેક જ બેફીકરાઈ બતાવી રહ્યો છે! આવા મનુષ્યો પશ્ચાત્તાપ સિવાય બીજી કઈ વસ્તુઓના અધિ કારી હોઈ શકે? અને બેવકુફાઇ તો જુઓ કે તેઓ મૃત્યુને ટાળવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે! તે માટે તેઓ અનેક જાતના ઔષધો અને રસાયણોનુ સેવન કરે છે, અતિ ભારે કિમતની ભસ્મ અને માત્રાઓનો આશ્રય લે છે, અથવા કાયાકલ્પ કરેવા

પ્રયોગો કરીને મૃત્યુને હડસેલો મારવાનો પ્રયત્ન કરે છે !! પણ કાળ તો બરાબર સમયસર આવીને ઊભો રહે છે તેમા એક વિપળનો વિલબ પણ ચાલી શકતો નથી તેથી જ એક કવિ આખી જિદગી ધન કમાવામા પૂરી કરનાર મનુષ્યને મૃત્યુ સમયે પૂછે છે કે –

> मव सघलु कमाइउ, केमउ आविउ भागि ? ।
> गाड्ड भरिउ लकुडा, खोखरि हडि आगि ॥

હે ભાઇ ! તુ આખી જિદગી સુધી કમાયો, તેમાથી તારા ભાગમા શુ આવ્યુ ? ગાડુ ભરીને લાકડા અને આગળ એક ખોખરુ હાલ્લુ કે બીજુ કાઈ ?

એક કવિ મનુષ્ય સ્વભાવની વિચિત્રતા પર કટાક્ષ કરતા જણાવે છે કે–

> જ્યા બે પહોર જવાપણુ, ત્યા છીન ભળન લેહ,
> જ્યા ચોરાશી લાખનુ ભ્રમણ, કેમ વિલબ કરેહ

મનુષ્યને બે પહોરનુ ગામતરુ કરવુ હોય તો પણ સાથે ભાતુ લઈ જાય છે જ્યારે ચોરાશી લાખ યોનિમા પ્રવાસ કરવાના પ્રસગે ભાતુ લેવામા કેમ વિલબ કરતો હશે ? અર્થાત્ સુજ્ઞ મનુષ્યે પરલોકના પ્રવાસ માટે આવશ્યક ભાતુ અગાઉથી જ તૈયાર કરી લેવુ જોઈએ કે જેનુ નામ ધર્માચરણ છે

વૃદ્ધાવસ્થા એ ધર્માચરણ કરી લેવા માટેની છેલ્લી તક છે જો એમા પણ મનુષ્ય નિષ્ફળ ગયો તો સમજવુ કે તેના માટે અનત કાળ સુધી ભવભ્રમણ નિર્માયેલુ છે આવુ અધ-પતન અટકાવવા માટે જ જ્ઞાની પુરુષોએ કહ્યુ છે કે—

"महता पुण्यपण्येन, क्रीतेय कायनौस्त्वया ।
पार भवोदधेर्गन्तु, त्वर यावन्न भिद्यते ॥"

પુણ્યરૂપી ઘણુ મૂલ્ય ચૂકવીને તે આ શરીરરૂપી નૌકાને ખરીદેલી છે, માટે તેનો નાશ થાય તે પહેલા જ તેના વડે ભવસાગરને તરી જવાની ઉતાવળ કર અને—

"सपदो जलतरङ्गविलोला, यौवन त्रिचतुराणि दिनानि ।
शारदाभ्रमिव चञ्चलमायु , किं धनैः ? कुरुत धर्ममनिंद्यम् ॥"

સપત્તિ જલના તરગ જેવી અસ્થિર છે, યૌવન ત્રણ ચાર દિનની ચાદની જેવુ છે, આયુષ્ય શરદ ઋતુના વાદળ જેવુ ક્ષણિક છે, તેથી ધન કમાયે શુ થશે? તે માટે પવિત્ર ધર્મનુ જ આચરણ કર

ધર્મ.

ડાહ્યા માણુસોએ પ્રાપ્ત થયેલા મનુષ્યત્વને જીવનની સર્વ અવસ્થામા ધર્મમા (धम्ममि) સારી રીતે જોડી રાખવાનુ છે એટલે ધર્મ સબધી વિશેષ વિચારણા કરવી આવશ્યક છે

સઘળા આર્ય મહર્ષિઓ એ બાબતમા એકમત છે કે—

"वपुषोऽपूर्ववृक्षस्य, धर्मोऽस्ति मूलकारणम् ।
विवेकादीनि पुष्पाणि, सुपत्राणि शमादय ॥"

આ શરીરરૂપી અલૌકિક વૃક્ષનુ મૂળ કારણ ધર્મ છે વિવેકાદિ તેના પુષ્પો છે અને શમાદિ ગુણો તેના સુદર પત્રો છે અને તેમણે એ વાત દૃઢતાપૂર્વક જણાવી છે કે—

"धर्मो धन मनुष्याणां, धर्मो रक्षति सर्वदा ।
नास्ति धर्मसमो बन्धु., सेवनीय सदैव हि ॥"

મનુષ્યનુ પરમ ધન ધર્મ છે, ધર્મ સદા રક્ષણ કરે છે, ધર્મ સમાન અન્ય કોઇ મિત્ર નથી, માટે સદૈવ ધર્મનુ સેવન કરવુ જોઇએ

"धम्मेण कुलप्पसूई, धम्मेण य दिव्वरूवसपत्ती ।
धम्मेण धणसमिद्धी, धम्मेण सवित्थरा कित्ती ॥"

ધર્મવડે ઉચ્ચ કુલમા જન્મ થાય છે, ધર્મવડે દિવ્ય રૂપ અને સપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, ધર્મવડે ધન અને સમૃદ્ધિ મળે છે તથા ધર્મવડે જ કીર્તિનો વિસ્તાર થાય છે

ધર્મની વ્યાખ્યા જુદા જુદા મહર્ષિઓએ જુદી જુદી રીતે કરેલી છે જેમ કે—

અ જે ક્રિયા કે અનુષ્ઠાન કરવાથી ઐહિક તથા પારલૌકિક સ્વર્ગાદિ સુખની તથા આત્મ-કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થાય તે ધર્મ

આ જેને ધારણ કરવાથી ઇષ્ટાર્થની પ્રાપ્તિ થાય તે ધર્મ

ઇ જેનુ ફળ અનિષ્ટકારક ન હોય અને જે સુખ માત્રને ઉત્પન્ન કરે તે ધર્મ વગેરે વગેરે

પરતુ એ બધામા નીચેની વ્યાખ્યા વધારે વિશદ અને વધારે વ્યાપક જણાય છે

'दुर्गतिप्रपतज्जतुधारणाद्धर्म उच्यत ।' [યોગશાસ્ત્ર]

દુર્ગતિમા પડતા પ્રાણીઓને ધારણ કરનાર-બચાવનાર હોવાથી તે ધર્મ કહેવાય છે એટલે જેનુ અનુસરણ કરવાથી પ્રાણી

ઓની દુર્ગતિ ન થાય પણ સદ્ગતિ થાય તેને ધર્મ સમજવાનો છે આ વ્યાખ્યાનો ફલિતાર્થ એ છે કે–જે સાધનોથી અધઃપતન અટકતુ હોય અને આત્મવિકાસનો માર્ગ ખુલ્લો થતો હોય તે સઘળા સાધનોનો સમાવેશ ધર્મમા થાય છે, પછી તે 'ભકિત' હોય, 'જ્ઞાન' હોય, 'કર્મ' હોય, 'ત્યાગ' હોય, 'વૈરાગ્ય' હોય 'જપ' હોય, 'તપ' હોય કે 'યોગ' વગેરે કોઈ પણ પ્રક્રિયા હોય

એક નિર્ગ્રંથ જૈન મહર્ષિને કોઈ જિજ્ઞાસુએ પૂછયુ કે 'હે પૂજ્ય! ધર્મની વ્યાખ્યા જુદા જુદા મહર્ષિઓ જુદી જુદી રીતે કરે છે અને તેના સ્વરૂપ સબધી પણ તેઓ એકમત નથી, તો 'ધર્મ' શબ્દથી મારે શુ સમજવુ?' નિર્ગ્રંથ મહર્ષિએ તેનો ઉત્તર આપ્યો કે—

"ज अप्पह न सुहायई, त पुण परह न वछिअई ।
धमह एहज मूलु, काइ वलि वलि पुच्छिअइ ? ॥"

હે મહાનુભાવ! વારવાર શા માટે પૂછે છે? ટૂકમા તને જણાવુ છુ કે–જે કાર્ય પોતાને સુખકર ન લાગતુ હોય, તે બીજા પ્રત્યે ઇચ્છવુ નહિ, એ ધર્મનુ મૂળ છે એટલે કે જે જે ક્રિયાઓ આત્મૌપમ્ય અથવા સમભાવના સિદ્ધાત પર રચાયેલી છે તે સઘળી ધર્મ છે અને તેનાથી ભિન્ન સર્વ ક્રિયાઓ અધર્મ છે

એક અન્ય નિર્ગ્રંથ મહર્ષિએ શિવસુખના ઉપાયરૂપ ધર્મનુ જે સ્વરૂપ બતાવ્યુ છે, તે પણ તેટલુ જ વિશદ અને તેટલુ જ વ્યાપક છે તેઓ કહે છે કે—

"जत्थ य विसयविराओ, कसायचाओ गुणेसु अणुराओ ।
किरिआसु अप्पमाओ, सो धम्मो सिवसुहोवाओ ॥"

જેમા કે જેનાવડે ઇંદ્રિયોના સ્પર્શ, રસ, ગધ, રૂપ અને શબ્દના વિષયો વિરામ પામે, જેનાવડે ક્રોધ, માન, માયા (કપટ) અને લોભ એ ચાર કલુષિત મનોવૃત્તિઓનો ત્યાગ થાય, જેનાવડે સદ્‌ગુણ પ્રત્યે અનુરાગ થાય અને જેનાવડે આવશ્યક ક્રિયાઓમા અપ્રમત્ત બનાય તે ધર્મ શિવસુખનો-મોક્ષસુખનો ઉપાય છે

બીજા પણ એક નિર્ગ્રંથ મહર્ષિએ સસારનુ પરિભ્રમણ અટકાવનારા ધર્મનુ જે સ્વરૂપ બતાવ્યુ છે તે પુન પુન વિચારણીય છે તેઓ કહે છે કે—

"पच्चक्खाण पूआ पडिक्कमण, पोसहो परुवयारो ।
पच पयारा जस्स उ, न पयारो तस्स ससारे ॥"

પ્રત્યાખ્યાન-પાપકર્મોનો ત્યાગ, પૂજા એટલે આત્મ વિકાસની અતિમ ટોચે પહોચેના મહાપુરુષોની ભક્તિ, પ્રતિ ક્રમણ એટલે જીવનનુ સૂક્ષ્મ સશોધન અને તેમા પ્રવેશેલા અસત્ અશોના ત્યાગપૂર્વક મૂળ સ્વરૂપની પુનપ્રાપ્તિ, પૌષધ એટલે ધર્મભાવના પુષ્ટ થાય તેવી રીતે પર્વતિથિ વગેરે દિવસોમા કરવામા આવતી ઉપવાસ અને બ્રહ્મચર્ય વગેર પૂર્વકની ક્રિયા કે જેમા સાધુજીવનનો અનુભવ થાય છે તથા પરોપકાર એટલે અન્ય પ્રાણીઓનુ ભલુ કરવાની ઇચ્છા તથા પ્રવૃત્તિ એ પાચ પ્રકારો જ્યા હાજર હોય છે ત્યા સસારનો પ્રચાર-ભવભ્રમણ હોતુ નથી

નિર્ગ્રંથ મહર્ષિઓએ ધર્મનુ વાસ્તવિક સ્વરૂપ સમજાવવા

માટે તેનુ વર્ણન વિવિધ દૃષ્ટિબિંદુઓથી વિવિધ પ્રકારે કરેલુ છે એ બધાનો સાર એ છે કે-ધર્મ એક પ્રકારે, બે પ્રકારે, ત્રણ પ્રકારે, ચાર પ્રકારે, પાચ પ્રકારે, છ પ્રકારે યાવત્ અનેક પ્રકારે થઇ શકે છે જેમ કે—

૧ આત્મવિશુદ્ધિને કરનારી કોઇ પણ ક્રિયા તે ધર્મનો એક પ્રકાર

૨ જ્ઞાન અને ક્રિયા તે ધર્મના બે પ્રકાર

૩ સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર, તે ધર્મના ત્રણ પ્રકાર

૪ દાન, શીલ, તપ અને ભાવના તે ધર્મના ચાર પ્રકાર

૫ અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને મમત્વત્યાગ તે ધર્મના પાચ પ્રકાર

૬ સમભાવ, ભક્તિ, વિનય, આત્મનિરીક્ષણ, ધ્યાન અને ત્યાગ તે ધર્મના છ પ્રકાર

તે જ રીતે સાત પ્રકારના ભયોનુ જેનાથી નિવારણ થાય તે ધર્મના સાત પ્રકાર, જેના વડે આઠ કર્મોનો ક્ષય થાય તે ધર્મના આઠ પ્રકાર, જેનાવડે નવ પ્રકારની બ્રહ્મચર્ય ગુપ્તિને ધારણ કરી શકાય તે ધર્મના નવ પ્રકાર અને જેનાવડે ક્ષમા આદિ દશવિધ યતિધર્મનુ પાલન થાય તે ધર્મના દશ પ્રકાર વગેરે વગેરે

એટલે મનુષ્યપણુ પામીને જે ધર્મની આરાધના કરવાની છે તે નિર્ગ્રંથ મહર્ષિઓએ બતાવેલો વિવિધ પ્રકારનો છતા

એક જ આત્મધર્મ છે અને તેનુ પાલન જાતિ, વર્ણ, લિંગ કે શાખના ભેદ સિવાય હરકોઈ મનુષ્ય કરી શકે છે

પ્રશસ્ત પ્રયાસ

અતિ દુર્લભ મનુષ્યત્વને ધર્મમાર્ગમા કેવી રીતે જોડવુ તેના પ્રત્યુત્તરમા સમ્મપક મૂકાયેલુ છે તેનો અર્થ એ છે કે-આપણા જીવનને ધર્મમાર્ગમા 'સારી રીતે' જોડવુ, 'સમ્યક્ પ્રકારે' જોડવુ કે 'પ્રશસ્ત પદ્ધતિથી' જોડવુ વધારે સ્પષ્ટ કહીએ તો આપણા તરફથી ધર્મને જીવનમા ઉતારવા માટે જે પ્રયાસ થાય તે 'મિથ્યા,' 'મામુલી' કે 'મુડદાલ' હોવો જોઈએ નહિ

જે પ્રયાસની દિશા જ ખોટી છે તે 'મિથ્યા' છે રેતીને વારવાર પીસવા છતા તેમાથી તેલનુ ટીપુ નીકળતુ નથી, ખારાપાટમા ગમે તેવા ઉત્સાહથી ખેતી કરવામા આવે પણ તેમાથી કાઈ ધાન્ય નિપજતુ નથી, કારણ કે તે પ્રયાસની દિશા ખોટી છે

જે પ્રયાસ જોઈએ તે કરતા ઘણો જ ઓછો હોય અથવા નામમાત્રનો હોય તે 'મામુલી' છે લાખ યોજનની મુસાફરી પગપાળા કે રગશિયા ગાડાવડે થઈ શકતી નથી; એવીનુ વિરાટ કાર્ય જમીનને નખવડે ખોતરવા માત્રથી સિદ્ધ થઈ શકતુ નથી, કારણ કે તે પ્રયાસ મામુલી છે

જે પ્રયાસમા દિલની ઊડી તમન્ના નથી કે મન, વચન અને કાયાનુ સાચુ સમર્પણ નથી તે 'મુડદાલ' છે રોતે ગયેલો મૂઆના સમાચાર લાવે છે, પરાણે પ્રીત કરનારો પશ્ચાત્તાપનો ભાગી થાય છે, કારણ કે તેમનો પ્રયાસ મુડદાલ છે

એટલે જે પ્રયાસ કરવામા આવે તે 'મિથ્યા' નહિ પણ 'સાચો' હોવો જોઇએ, જે પ્રયાસ કરવામા આવે તે 'મામુલી' નહિ પણ 'મહાન' હોવો જોઇએ, અને જે પ્રયાસ કરવામા આવે તે 'મુડદાલ' નહિ પણ 'પ્રાણવાન' હોવો જોઇએ

તાત્પર્ય

આર્ય પુરુષોએ આપેલા જવાબનુ વિવેચન અહીં પૂરુ થાય છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે–મનુષ્યભવ વારવાર મળતો નથી કે તે સહેલાઇથી પ્રાપ્ત થતો નથી એટલે તેની પ્રાપ્તિને ધર્મનુ આરાધન કરવા માટેની **પહેલી અને મહાન તક** લેખવી જોઇએ જ્યા સુધી મનુષ્યોને એ ભાન થયુ નથી કે તેમને પ્રાપ્ત થયેલુ મનુષ્યત્વ એ શાશ્વત સુખને પ્રાપ્ત કરવા માટેની એક અણમોલ તક છે, ત્યા સુધી તેનો વિકાસ કે અભ્યુદય શકય નથી

મનુષ્યભવ જ એક એવો ભવ છે કે જેમા સમ્યગ્ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપની સપૂર્ણ આરાધના થઇ શકે છે, આત્માની ઉત્તરોત્તર ઉન્નતિ કરી શકાય છે અને સકલ કર્મના ક્ષયવડે મગલમય મુક્તિ પણ માનવ દેહથી જ મેળવી શકાય છે મુક્તિ મેળવવા માટે મનુષ્યભવ સિવાય અન્ય કોઇ સાધન નથી, તેથી દેવ ભવ કરતા પણ મનુષ્યનો ભવ ઉત્તમ મનાયો છે એની આ ઉત્તમતાનો સપૂર્ણ લાભ લેવો એ સુજ્ઞજનોનુ પ્રથમ કર્તવ્ય છે

૨

નક બીજી

આર્ય દેશ.

મનુષ્યો જુદી જુદી ભૂમિમા, જુદા જુદા ક્ષેત્રોમા કે જુદા દેશોમા જન્મે છે આ ભૂમિઓ, ક્ષેત્રો કે દેશોનો મોટો ભાગ એવો હોય છે કે જ્યા ધર્મમાર્ગનો વ્યવસ્થિત વિકાસ થયેલો હોતો નથી, ધર્મનુ આરાધન કરવા માટેના વિવિધ સાધનો હાજર હોતા નથી અને ધર્માભિમુખ થઇને ધાર્મિક જીવન ગાળી શકાય તેવા કોઇ સંયોગોની હસ્તી હોતી નથી વળી અહીં આર્યત્વ એટલે 'હેય વસ્તુઓને છોડીને ગુણપ્રાપ્તિ માટે મથવાપણુ' કે 'નિષ્કર્મણ્યતાનો ત્યાગ કરીને કર્તવ્ય

માર્ગે આગળ વધવાપણુ ' હોતુ નથી * તેથી મનુષ્યત્વને સફલ કરવાની તક ઘણી જ ઓછી હોય છે

આ ' અનાર્ય ભૂમિઓ ' ' અનાર્ય ક્ષેત્રો ' કે ' અનાર્ય દેશો 'ની સ ખ્યામણીમા 'આર્ય ભૂમિઓ' 'આર્ય ક્ષેત્રો' કે 'આર્ય દેશો'ની સ ખ્યા બહુ ઓછી છે કે જ્યા અ ર્હંતો–પરમાત્મપુરુષો ઉત્પન્ન થઈને ધર્મમાર્ગનુ વ્યવસ્થિત પ્રવર્તન કરે છે, જ્યા મુનિઓ અને મહર્ષિઓ ભેગા મળીને ધર્મની આરાધના કરવા માટેના વિવિધ સાધનો ઊભા કરે છે અને જ્યા સાધુઓ અને સ તો એકઠા થઈને લોકોને ધર્માભિમુખ બનાવવા માટે રાત્રિદિવસ પ્રયાસ કરે છે આ દેશોનુ વાતાવરણ અને આ દેશોની સમાજરચના એવા પ્રકારની હોય છે કે જેમા આર્યત્વ ઓતપ્રોત થયેલુ હોય છે, તેથી ગર્ભાધાનથી માડીને મૃત્યુ પર્ય ત કોઈ પણ મનુષ્ય ધર્મના સ સ્કારો પામી શકે છે અને પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા મનુષ્યત્વની સફલતા ઘણી સર ળતાથી કરી શકે છે એટલે આર્ય દેશમા જન્મ થવો એ માનવ જીવનને સફળ કરવાની બીજી મહાન તક છે કે જેનો લાભ પ્રત્યેક સુજ્ઞ મનુષ્યે લેવો ઘટે છે

' આર્ય ' અને ' આર્યત્વ ' નો વિચાર પૂર્વ મહર્ષિઓએ કેવી રીતે કરેલો છે, તે જાણી લેવાની જરૂર છે, કારણ કે

---

* ' आरात् सर्वहेयधर्मेभ्यो यातः प्राप्तो गुणैरित्यार्यः ॥

[પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર પ્રથમ પદની ટીકા]

कर्त्तव्यमाचरन् कार्य-मकर्त्तव्यमनाचरन् ॥
तिष्ठति प्रकृताचारे, स वा आर्य इति स्मृतः ॥

તેનાથી આપણી આર્યવિષયક કલ્પના વધારે વિશદ અને વધારે સ્પષ્ટ થશે

તેમણે કરેલા વર્ગીકરણ મુજબ આર્યો મુખ્યત્વે બે પ્રકારના છે એક તો 'ઋદ્ધિપ્રાપ્ત' અને બીજા 'અઋદ્ધિપ્રાપ્ત' તેમા 'ઋદ્ધિપ્રાપ્ત' તેમને કહેવાય છે કે જેઓએ મહાન પુણ્ય ઋદ્ધિ પ્રાપ્ત કરેલી હોય છે અને તેના યોગથી (૧) તીર્થંકરપણુ એટલે ધર્મરૂપી તીર્થનુ પ્રવર્તન કરવાની યોગ્યતા (૨) ચક્રવર્તીપણુ એટલે છ ખડ ધરતી સાધીને તેને એક છત્ર નીચે લાવવાની તાકાત, (૩) વાસુદેવપણુ એટલે ત્રણ ખડને સાધવાની તાકાત, (૪) બળદેવપણુ એટલે વાસુદેવનુ જોડિયાપણુ (૫) વિદ્યાધરપણુ એટલે વિવિધ વિદ્યાઓને સિદ્ધ કરવાની તાકાત અને (૬) ચારણપણુ એટલે ચારણવિદ્યાને (જઘાચારણ વિદ્યાચારણની) સિદ્ધ કરવાની તાકાત સાપડે છે અને 'અઋદ્ધિપ્રાપ્ત' તેને કહેવાય છે કે જેઓ ઉપરના પુરુષોની સરખામણીમા ઓછી પુણ્ય ઋદ્ધિવાળા છે આ અઋદ્ધિપ્રાપ્ત આર્યોના (૧) ક્ષેત્ર આર્ય (૨) જાતિ આર્ય (૩) કુલ આર્ય (૪) કર્મ આર્ય (૫) શિલ્પ આર્ય અને (૬) ભાષા આર્ય એવા છ વિભાગો પડી શકે છે

ક્ષેત્ર આર્ય, ૧

નીચેના દેશોમા જન્મ ધારણ કરનારા મનુષ્યો ક્ષેત્ર આર્ય ગણાય છે

" रायगिह मगह चपा, अगा तह तामलित्ति वगा य ।
कचणपुर कलिंगा, वाणारसी चेव कासी य ॥ १ ॥

साकेत कोसला, गयपुर च कुरु सोरिय कुसट्टा य ।
कपिल पचाला, अहिच्छत्ता जगला चेव ॥ २ ॥
बारवई य सुरट्ठा, विदेह मिहिला य वच्छ कोसंबी ।
नंदिपुर संडिब्भा, भद्दिलपुरमेव मलया च ॥ ३ ॥
वेराड वच्छ वरणा, अच्छा तहा य मत्तियावइ दसन्ना ।
सुत्तीवइ य चेदी, वीयभय सींधुसोवीरा ॥ ४ ॥
महुरा य सूरसेणा पावा भंगी य मासपुरी वट्टा ।
सावत्थी य कुणाला, कोडिवरिस च लाढा य ॥ ५ ॥
सेयविया वि य नगरी केगइ-अद्धं च आरियं भणियं ।
जत्थुप्पत्ति जिणाणं, चक्कीणं रामकण्हाणं ॥ ६ ॥ ”

[બૃહત્કલ્પસૂત્ર, ઉદ્દેશ ૧]

“ જેમાં જિનેશ્વરો, ચક્રવર્તીઓ, રામ અને કૃષ્ણો (વાસુદેવ અને બળદેવો) ઉત્પન્ન થાય છે, તે આર્યદેશોની ગણતરી આ પ્રમાણે છે

દેશ.	મુખ્ય નગરી	આજનો પ્રદેશ
૧ મગધ	રાજગૃહી(રાજગીર)	બિહાર પ્રાંતનો એક ભાગ
૨ અંગ	ચંપા(ચંપાનાલા)	ભાગલપુર જીલ્લો વગેરે
૩ બંગ	તામ્રલિપ્તિ(તામલૂક)	બંગાળ
૪ કલિંગ	કંચનપુર	ઓરિસા
૫ કાશી	વારાણસી(બનારસ)	યુક્ત પ્રાંત
૬ કોશલ	સાકેત(અયોધ્યા)	યુક્ત પ્રાંત
૭ કુરુ	ગજપુર(હસ્તિનાપુર)	કુરુક્ષેત્ર વગેરે,

તેનાથી આપણી આર્યવિષયક કલ્પના વધારે વિશદ અને વધારે સ્પષ્ટ થશે

તેમણે કરેલા વર્ગીકરણ મુજબ આર્યો મુખ્યત્વે બે પ્રકાર ના છે એક તો 'ઋદ્ધિપ્રાપ્ત' અને બીજા 'અઋદ્ધિપ્રાપ્ત' તેમા 'ઋદ્ધિપ્રાપ્ત' તેમને કહેવાય છે કે જેઓએ મહાન પુણ્ય ઋદ્ધિ પ્રાપ્ત કરેલી હોય છે અને તેના યોગથી (૧) તીર્થંકરપણુ એટલે ધર્મરૂપી તીર્થનુ પ્રવર્તન કરવાની યોગ્યતા (૨) ચક્રવર્તીપણુ એટલે છ ખડ ધરતી સાધીને તેને એક છત્ર નીચે લાવવાની તાકાત, (૩) વાસુદેવપણુ એટલે ત્રણ ખડને સાધવાની તાકાત, (૪) બળદેવપણુ એટલે વાસુદેવનુ જોડિયાપણુ (૫) વિદ્યાધરપણુ એટલે વિવિધ વિદ્યાઓને સિદ્ધ કરવાની તાકાત અને (૬) ચારણપણુ એટલે ચારણવિદ્યા (જઘાચારણ વિદ્યાચારણની) સિદ્ધ કરવાની તાકાત સાપડે છે અને 'અઋદ્ધિપ્રાપ્ત' તેને કહેવાય છે કે જેઓ ઉપરના પુરુષોની સરખામણીમા ઓછી પુણ્ય ઋદ્ધિવાળા છે આ અઋદ્ધિપ્રા આર્યોના (૧) ક્ષેત્ર આર્ય (૨) જાતિ આર્ય (૩) કુલ આર (૪) કર્મ આર્ય (૫) શિલ્પ આર્ય અને (૬) ભાષા આર એવા છ વિભાગો પડી શકે છે

ક્ષેત્ર આર્ય, ૧

નીચેના દેશોમા જન્મ ધારણ કરનારા મનુષ્યો ક્ષેત્ર આર ગણાય છે

" रायगिह मगह चपा, अगा तह तामलित्ति वगा य ।
कचणपुर कलिंगा, वाणारसी चेव कासी य ॥ १ ॥

साकेत कोसला, गयपुर च कुरु सोरिय कुसट्टा य ।
कपिल पंचाला, अहिच्छत्ता जंगला चेव ॥ २ ॥
बारवई य सुरट्ठा, विदेह मिहिला य वच्छ कोसंबी ।
नंदिपुर संडिब्भा, भद्दिलपुरमेव मलया य ॥ ३ ॥
वेराड वच्छ वरणा, अच्छा तह य मत्तियावइ दसन्ना ।
सुत्तीवइ य चेदी, वीयभय सिंधुसोवीरा ॥ ४ ॥
महुरा य सूरसेणा पावा भंगी य मासपुरी वट्टा ।
सावत्थी य कुणाला, कोडिवरिस च लाढा य ॥ ५ ॥
सेयविया विय नगरी केयइ-अद्ध च आरियं भणियं ।
जत्थुप्पत्ति जिणाणं, चक्कीणं रामकण्हाणं ॥ ६ ॥"

[बृहत् कल्प, उद्देश १]

"જેમા જિનેશ્વરો, ચક્રવર્તીઓ, રામ અને કૃષ્ણ (વાસુદેવ અને બળદેવો) ઉત્પન્ન થાય છે, તે આર્યદેશો પ્રમાણે [illegible] આ પ્રમાણે છે.

દેશ	મુખ્ય નગરી	આ તેનો પ્રદેશ
૧ મગધ	રાજગૃહી (રાજગીર)	બિહાર પ્રાંતને [illegible]
૨ અંગ	ચંપા (ચંપાનગરી)	[illegible]
૩ બંગ	તામ્રલિપ્તિ (તામલુક)	[illegible]
૪ કલિંગ	કંચનપુર	[illegible]
૫ કાશી	વારાણસી (બનારસ)	[illegible]
૬ કોશલ	સાકેત (અયોધ્યા)	[illegible]
૭ કુરુ	[illegible]	[illegible]

૮ કુશાર્ત	સૌરિય	મથુરાની ઉત્તરનો પ્રદેશ
૯ પાંચાલ	કાંપિલ્યપુર	ફરૂક્કાબાદ જીલ્લો વગેરે યુક્ત પ્રાંત
૧૦ જાંગલ	અહિચ્છત્રા	બરેલી પ્રાંત વગેરે યુક્ત પ્રાંત
૧૧ સૌરાષ્ટ્ર	બારામતી(દ્વારકા)	સૌરાષ્ટ્ર
૧૨ વિદેહ	મિથિલા	જનકપુર જીલ્લો વગેરે (બિહાર)
૧૩ વત્સ	કૌશાંબી(કોસલ)	અલ્હાબાદ જીલ્લો વગેરે
૧૪ સદર્શ કે શાંડિલ્ય	નંદીપુર	યુક્ત પ્રાંત
૧૫ મલય	ભદ્દિલપુર	હઝારીબાગ જીલ્લો વગેરે બિહાર
૧૬ મત્સ્ય	વૈરાટ	જયપુર અને અલ્વર રાજ્ય
૧૭ વરણ	અચ્છા	યુક્ત પ્રાંત
૧૮ દશાર્ણ	મૃત્તિકાવતી	માળવાનો ઉત્તર ભાગ
૧૯ ચેદી	શુક્તિમતી	મધ્ય પ્રાંત
૨૦ સિંધુ-સૌવીર,	વીતભયનગર	સિંધુ કિનારાનો પ્રદેશ
૨૧ શૂરસેન	મથુરા	મથુરાની આસપાસનો પ્રદેશ
૨૨ ભંગી	પાપા	માનભૂમ જીલ્લો વગેરે બિહાર
૨૩ વર્ત	માસપુરી	
૨૪ કુણાલક	શ્રાવસ્તી	અયોધ્યા જીલ્લો વગેરે સંયુક્ત પ્રાંતનો ઉત્તર ભાગ
૨૫ કેટિવર્ષ	લાટ	ગુજરાતનો દક્ષિણ ભાગ
૨૫½ કેતક	શ્વેતાંબી	બિહાર પ્રાંત

આ ગણના ભરતક્ષેત્રને અનુલક્ષીને સમજવાની છે

જાતિ આર્ય ૨

જેઓ જાતિથી શ્રેષ્ઠ હોય છે, તે જાતિ આર્ય કહેવાય છે
તેના નામો બૃહત્કલ્પસૂત્ર નામના પ્રાચીન જૈન ગ્રંથમા નીચે
મુજબ મળે છે

" अबट्ठा य कलंदा, विदेहा विदकाति य ।
हारिया तुंतुणा चेव छ एता इब्भजातिओ ॥ "

અંબષ્ઠ, કલિંદ, વૈદેહ, વિદકાતિ, હારિત અને તુંતુણ એ
છ ઇભ્ય જાતિઓ છે, અર્થાત્ જાતિવડે આર્ય ગણાય છે

કુલ આર્ય ૩

જેઓનુ કુલ શ્રેષ્ઠ હોય છે, તે કુલ આર્ય કહેવાય છે
તેના નામો નીચે મુજબ હોવાનુ સૂચન બૃહત્કલ્પસૂત્રમા મળે છે

" उग्गा भोगा राइन्न–खत्तिया तह य णात कोरव्वा ।
इक्खागा त्रिय छट्ठा, आरिया होइ नायव्वा ॥ "

ઉગ્ર, ભોગ, રાજન્ય, ક્ષત્રિય, જ્ઞાત, કૌરવ અને ઇક્ષ્વાકુ
એ છ કુલોને આર્ય જાણવા અર્થાત્ આ છ વંશના પુરુષો
કુલની શ્રેષ્ઠતાને લીધે કુલ–આર્ય કહેવાય છે

કર્મ આર્ય ૪

જે માણસોનુ કર્મ એટલે આજીવિકાનો ધંધો અલ્પ
પાપવાળો હોય છે, તેઓ કર્મ આર્ય કહેવાય છે જેમકે વસ્ત્ર બનાવ
નારાઓ, સુતર કાંતનારાઓ, માટીના વાસણ બનાવનારાઓ, વેપાર
કરનારાઓ, ખેતીવાડી કરનારાઓ, ગોપન કરનારાઓ વગેરે

પૂર્ણ
અને

શિલ્પ આર્ય. ૫

જે માણસો નિર્દોષ શિલ્પ એટલે કારીગરીવડે પોતાનો નિર્વાહ કરે છે તે શિલ્પ આર્ય કહેવાય છે સઈ, સુથાર, સાદડી બનાવનાર, તથા એવી જ અન્ય કલાઓવડે નિર્વાહ કરનારા કારીગરો આ વર્ગમા આવે છે

ભાષા આર્ય ૬

જેઓ અઢાર દેશોમા સારી રીતે સમજાતી એવી *અર્ધ-માગધી ભાષા બોલે છે, તે ભાષા-આર્ય કહેવાય છે

આ ઉપરાંત બીજા પણ ત્રણ પ્રકારના આર્યો માનવામા આવ્યા છે (૧) દર્શન-આર્ય (૨) જ્ઞાન-આર્ય (૩) ચારિત્ર-આર્ય

દર્શન આર્ય ૧

જે મનુષ્યની જીવન અને જગતને જોવાની 'દૃષ્ટિ' 'સમ્યક્' થયેલી છે, અને તેથી શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આસ્તિક્ય એ પાંચ ગુણો વિકાશ પામેલા છે, તે દર્શન-આર્ય

'શમ ગુણનો' વિકાસ થવો એટલે ગુસ્સો ગળી જવો અભિમાન ઓગળી જવું, માયા મરી જવી અને આસક્તિ ઊડી જવી

'સંવેગ ગુણનો' વિકાસ થવો એટલે વિષયનો ભોગ

*અર્ધમાગધી ભાષા એ ૧૮ મહાદેશોના અને ૭૦૦થી અધિક લઘુ દેશોના શબ્દોથી સમૃદ્ધ ગણાતી હતી એથી જ અપર શબ્દમા તે નાકૃત શબ્દથી પણ ઓળખાનાય છે સપા

કરવાની વૃત્તિ વિરામ પામવી અને સ્પર્શ, રસ, ગધ, રૂપ અને શબ્દવડે અનુભવાતા સુખો કાલ્પનિક કે મિથ્યા જણાવા

'નિર્વેદ ગુણનો' વિકાસ થવો એટલે લખચોરાશીના ફેરા ફરી ફરવા ન પડે તેવી મનોભાવના મજબૂત થવી

'અનુકપા ગુણનો' વિકાસ થવો એટલે કોઈનુ પણ અહિત કરતા કે કોઈને પણ નુકશાન કરતા હૃદયમા અચેરાટી થવી, દુખીને જોઈ દિલ દ્રવી જવુ અને મુશ્કેલીઓમા મૂકા એલાઓને બને તેટલી મ૦૦ કરવાની મનોવૃત્તિ ઉત્પન્ન થવી

'આસ્તિક્ય ગુણનો' વિકાસ થવો એટલે આત્માની અમરતામા આસ્થા થવી, જડની જુદાઈની પ્રતીતિ થવી, પુણ્ય, પાપ અને પરલોકમા વિશ્વાસ થવો તથા દેવ, ગુરુ અને ધર્મને તારક તત્ત્વો માનવાની અણડોલ-અફર મનોવૃત્તિ ધરાવી

જ્ઞાન આર્ય ૨

જે મનુષ્ય જાણવા જેવા ઓછા કે વધુ પદાર્થોને બરાબર જાણે છે અને તેમાના હેય એટલે છોડવા યોગ્ય તથા ઉપાદેય એટલે આદરવા યોગ્ય અશોનો પ્રમાણ, હેતુ તથા દૃષ્ટાંતવડે યથાર્થ વિવેક કરી શકે છે તે જ્ઞાન-આર્ય બીજી રીતે કહીએ તો જે મનુષ્ય જ્ઞાન પ્રત્યે અભિરુચિ ધરાવે છે, જ્ઞાન પ્રત્યે અતરગ પ્રેમ ધરાવે છે અને જ્ઞાન પ્રત્યે નિસીમ ભક્તિ ધરાવે છે તથા તેની ઉપાસના અનન્ય મનથી કરે છે તે જ્ઞાન આર્ય છે

ચારિત્ર આર્ય ૩

જે મનુષ્ય દેહને ધર્મનુ સાધન માનીને તેનો સપૂર્ણ સદુપયોગ કરવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે એટલે કે તેને સયમ અને

શિલ્પ આર્ય. ૫

જે માણસો નિર્દોષ શિલ્પ એટલે કારીગરીવડે પોતાનો નિર્વાહ કરે છે તે શિલ્પ આર્ય કહેવાય છે સઈ, સુથાર, સાદડી બનાવનાર, તથા એવી જ અન્ય કલાઓવડે નિર્વાહ કરનારા કારીગરો આ વર્ગમા આવે છે

ભાષા આર્ય ૬

જેઓ અઢાર દેશોમા સારી રીતે સમજાતી એવી *અર્ધ-માગધી ભાષા બોલે છે, તે ભાષા-આર્ય કહેવાય છે

આ ઉપરાત બીજા પણ ત્રણ પ્રકારના આર્યો માનવામા આવ્યા છે (૧) દર્શન-આર્ય (૨) જ્ઞાન-આર્ય (૩) ચારિત્ર-આર્ય

દર્શન આર્ય ૧

જે મનુષ્યની જીવન અને જગતને જોવાની 'દૃષ્ટિ' 'સમ્યક્' થયેલી છે, અને તેથી શમ, સવેગ, નિર્વેદ, અનુકપા અને આસ્તિક્ય એ પાચ ગુણો વિકાશ પામેલા છે, તે દર્શન-આર્ય

'શમ ગુણનો' વિકાસ થવો એટલે ગુસ્સો ગળી જવો, અભિમાન ઓગળી જવુ, માયા મરી જવી અને આસક્તિ ઊડી જવી

'સવેગ ગુણનો' વિકાસ થવો એટલે વિષયનો ભોગ

* અર્ધમાગધી ભાષા એ ૧૮ મહાદેશોના અને ૭૦૦થી અધિક લઘુ દેશોના શબ્દોથી સમૃદ્ધ ગણાતી હતી એથી જ અપર શબ્દમા તે 'પ્રાકૃત' શબ્દથી પણ ઓળખાનાય છે સપા

કરવાની વૃત્તિ વિરામ પામવી અને સ્પર્શ, રસ, ગંધ, રૂપ અને શબ્દવડે અનુભવાતા સુખો કલ્પનિક કે મિથ્યા જણાવા

'નિર્વેદ ગુણનો' વિકાસ થવો એટલે લખચોરાશીના ફેરા ફરી ફરવા ન પડે તેવી મનોભાવના મજબૂત થવી

'અનુકંપા ગુણનો' વિકાસ થવો એટલે કોઈનું પણ અહિત કરતા કે કોઈને પણ નુકશાન કરતા હૃદયમા અરેરાટી થવી, દુખીને જોઈ દિલ દ્રવી જવું અને મુશ્કેલીઓમા મૂકાએલાઓને બને તેટલી મદદ કરવાની મનોવૃત્તિ ઉત્પન્ન થવી

'આસ્તિક્ય ગુણનો' વિકાસ થવો એટલે આત્માની અમરતામા આસ્થા થવી, જડની જુદાઈની પ્રતીતિ થવી, પુણ્ય, પાપ અને પરલોકમા વિશ્વાસ થવો તથા દેવ, ગુરુ અને ધર્મને તારક તત્ત્વો માનવાની અણડોલ-અફર મનોવૃત્તિ ઘડાવી

જ્ઞાન આર્ય ૨

જે મનુષ્ય આણુના જેવા ઓછા કે વધુ પદાર્થોને બરાબર જાણે છે અને તેમના હેય એટલે છોડવા યોગ્ય તથા ઉપાદેય એટલે આદરવા યોગ્ય અંશોનો પ્રમાણ, હેતુ તથા દૃષ્ટાંતવડે યથાર્થ વિવેક કરી શકે છે તે જ્ઞાન-આર્ય બીજી રીતે કહીએ તો જે મનુષ્ય જ્ઞાન પ્રત્યે અભિરુચિ ધરાવે છે, જ્ઞાન પ્રત્યે અંતરંગ પ્રેમ ધરાવે છે અને જ્ઞાન પ્રત્યે નિ સીમ ભક્તિ ધરાવે છે તથા તેની ઉપાસના અનન્ય મનથી કરે છે તે જ્ઞાન આર્ય છે

ચારિત્ર આર્ય ૩

જે મનુષ્ય દેહને ધર્મનું સાધન માનીને તેનો સદુપયોગ કરવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે એટલે કે ...

સદાચારમા પ્રવર્તાવે છે તથા પ્રભુ-ભજન, પ્રભુભક્તિ, જપ, તપ અને ધ્યાનમા જોડેલુ રાખે છે, તે ચારિત્ર-આર્ય છે

દેહનો સદુપયોગ કરવાની આર્યભાવનાનુ પ્રતિબિબ નીચેના શ્લોકમા સુદર રીતે રજૂ થયેલુ છે

" हस्तौ दानविवर्जितौ श्रुतिपुटौ, सम्यग्वचोद्रोहिणौ,
नेत्रे साधुविलोकनेन रहिते पादौ न तीर्थं गतौ ।
अन्यायार्जित-वित्तपूर्णमुदरं गर्वेण तुङ्गं शिरो,
रे रे जम्बुक ! मुञ्च मुञ्च सहसा नीचस्य निन्द्यं वपुः ॥ "

ત્રણ દિવસનુ ભૂખ્યુ શિયાળ ખોરાક શોધવાને માટે અહીંતહીં રખડી રહ્યુ હતુ એવામા તે એક નદીના કિનારે પહોંચી ગયુ કે જેના જળમા કોઈ મનુષ્યનુ મડદુ તણાતુ હતુ એને સુદર ભક્ષ્ય સમજીને તે શિયાળે એને મહા મહેનતે પાણીમાથી બહાર કાઢ્યુ પછી જ્યા તે, એ મડદાનુ ભક્ષણ કરવા જાય છે ત્યા નદીના કિનારે ઊભેલા એક મહા ત્માએ તે મડદાને ઓળખી લીધુ અને તે કહેવા લાગ્યો કે- 'હે શિયાળ ! તુ જો કે ભૂખ્યુ જણાય છે અને દેહને ટકાવ માટે તારે કાઈ પણ ખાધા વિના ચાલે તેમ નથી, છતા માર કહ્યુ માનીને આ મડદાના હાથ ખાઈશ નહિ, કારણ કે તે જીવનપર્યંત કોઈને દાન આપેલુ નથી વળી તેના કા પણ ખાઈશ નહિ, કારણ કે તેણે મરતા સુધી સદ્‌વચનો અ સદુપદેશ સાભળ્યો નથી વળી તેની આખો પણ ખાઈશ ન કારણ કે તેનાવડે તેણે કોઈ વાર દિલભરીને સાધુ-સત દર્શન કરેલા નથી અને શાણા શિયાળ ! હુ સાચુ કહુ

કે તેના પગો પણ ખાવાને હરગીઝ લાયક નથી, કારણ કે તેના વડે તેણે કદી પણ તીર્થાટન કરેલુ નથી અને તુ જો એનુ ઉદર ખાવાનો વિચાર કરતુ હોય તો તે પણ છોડી દે, કારણ કે જિંદગીભર એમા જે અન્ન પડયુ છે, જે ખોરાક પચ્યો છે, તે અન્યાયની કમાણીથી ઉત્પન્ન કરેલા પૈસાનો જ પચ્યો છે વળી તેના માથાને ખાવાનો વિચાર પણ તુ મૂકી દે કારણ કે એ સદા ગર્વથી ભરેલુ રહેતુ હતુ અને તેથી કોઈ પણ વાર દેવને, ગુરુને, પૂજ્યને, વડીલને, સુરજ્ઞીને કે ગુણી પુરુષોને નમેલુ નથી હે સમજુ શિયાળ ! આ રીતે તેનુ આખુ શરીર નિંદ્ય છે, માટે તેને ખાવુ રહેવા દે અને તુ કોઈ બીજા જ ભક્ષ્યને શોધી લે '

શિયાળ પણ એટલુ સમજતુ હતુ કે માનવ દેહનો આવો દુરુપયોગ કરનારનુ મડદુ ખાઈને જીવવુ તેના કરતા ભૂખ્યુ મરી જવુ બહેતર છે, એટલે તેણે એ મડદાને છોડી દીધુ અને બીજા કોઈ ભક્ષ્યને શોધીને તેનાથી પોતાની ક્ષુધાને શાંત કરી

તાત્પર્ય કે-જે મનુષ્ય પોતાને મળેલા અતિ ઉત્તમ દેહનો ઉપયોગ દાન કરવામા, સત્શાસ્ત્રો અને સદ્ઉપદેશ સાભળવામા, સાધુસંતોના દર્શન અને સમાગમ કરવામા, દેવદર્શન અને તીર્થાટન કરવામા, ન્યાયથી આજીવિકા ચલાવવામા અને અભિમાન તથા અહંકારથી રહિત બનીને જ્યા જ્યા સારુ કે સુંદર જણાય ત્યા ત્યાથી એને નમ્રતાપૂર્વક ગ્રહણ કરવામા કરે છે તે સાચો મનુષ્ય છે, તે સાચો આર્ય છે અને તે જ ખરેખરો સત્પુરુષ છે

નિર્ગ્રંથ મહર્ષિઓએ સ્પષ્ટ રીતે જણાવ્યુ છે કે-

" तह तथा दुल्लहलभ, निज्जुलयाचचल माणुसत्त ।
लध्धूण जो पमायइ, सो कापुरिमो न सप्पुरिमो ॥ "

" તથા તે જ રીતે ઘણી મહેનતે મેળવાય તેવુ અને વિદ્યુતના ચમનકા જેવુ ચપળ મનુષ્યપણુ પામીને જે મનુષ્ય તેનો સદુપયોગ કરવામા બેદરકાર રહે છે, તે કાયર છે પણ સત્પુરુષ નથી "

અને તે કાયરપણુ-બેદીપણુ ટાળવા માટે જ તેમણે સૂચના કરી છે કે—

" उत्थायोत्थाय बोद्धव्य, किमद्य सुकृत कृतम् ?
आयुप खण्डमादाय, रविरस्तमय गत ॥ "

" ઉદ્યમાથી ઊઠી ઊઠીને, મૂઢતામાથી જાગીને વિચાર કરો કે આયુષ્યનો એક ટૂકડો લઇને સૂર્ય તો અસ્તાચળ સમીપે ગયો, પણ તે દરમિયાન મે શુ સુકૃત કર્યુ ? "

અને તેમણે સ સારમા પ્રમાદી ન રહેવા માટે તથા ધર્મ પ્રવૃત્તિમા ત્વરા આણવા માટે જણાવ્યુ છે કે—

" मा सुअह जग्गिअव्व पलाइअव्वमि कीस वीसमह ?
तिन्नि जणा अणुलग्गा, रोगो अ जरा य मच्चू अ ॥ "

' જાગતા રહેવાના સમયે સૂઇશ નહિ અને પલાયન થવાના સમયે થોભીશ નહિ, કારણ કે તારી પાછળ રોગ, જરા અને મૃત્યુ એ ત્રણ જણા પડેલા છે "

એટલે જેઓ મૂઢતાને દોડતા નથી, આત્મનિરીક્ષણ કરવા

નથી, જાગરુકતાને સેવતા નથી અને સયમ તથા સદાચારનુ સેવન કરતી વખતે ગળિયા બળદની જેમ બેસી જાય છે, તે ચારિત્ર આય બની શકતા નથી

તાત્પર્ય કે-દેશ, જાતિ, કુલ, કર્મ, શિલ્પ અને ભાષા આર્ય એ જ્ઞાન-આર્ય આદિના સાધનો છે

અનાર્યોના લક્ષણ

પૂર્વમહર્ષિઓએ અનાર્યના જે લક્ષણો બતાવ્યા છે અને તેનો પરિચય જે રીતે કરાવ્યો છે તે પણ જાણવા જેવો છે તેઓ કહે છે કે–

"पावा य चडकम्मा अणारिया णिग्घिणा णिरनुतावी।"

"અનાર્યો પાપી પ્રકૃતિવાળા, ઘોર કર્મોને કરનારા, પાપની ઘૃણા વિનાના અને ગમે તેવુ અકાર્ય કરવા છતા તેનો પશ્ચાત્તાપ નહિ કરનારા હોય છે" એટલે અનાર્યોની પ્રકૃત્તિ, અનાર્યોનો સ્વભાવ કે અનાર્યોના મનનુ વલણ એવી રીતે ઘડાયેલુ છે કે તેને પાપમય પ્રવૃત્તિ કરવાનુ જ સૂઝે છે અને તે પ્રવૃત્તિ એટલા મોટા પ્રમાણમા કરે છે અને એવી ઘોર કરે છે કે જેમા પાપનો શુમાર હોતો નથી તેઓ પાપમા સદા રચ્યાપચ્યા રહે છે, તેથી તેમને પાપ પ્રત્યે ઘૃણા પણ થતી નથી અને કરેલા અતિ દુષ્ટ કર્મોનો જરા જેટલોય પશ્ચાત્તાપ કે દિલગીરી પણ થતી નથી આ વાતને હજી વધારે સ્પષ્ટ કરીએ તો અનાર્યો મોટા પ્રમાણમા જીવહિસા કરનારા હોય છે, જરા જેટલો લાભ થવાનો પ્રસગ જણાય કે જૂઠુ બોલે છે, ચોરીઓ કરે છે, ખાતર પાડે છે, લૂટ ચલાવે છે અને ગામના ગામો બાળે છે

કે દેશ આખાને ઉજાડી મૂકે છે, પરદારાનુ સેવન કરે છે, વેશ્યાગમન કરે છે, રખાતો રાખે છે અને ગમે તે કોટીનો વ્યભિચાર કરતા જરાયે અચકાતા નથી, પોતાના ઘરબાર, માલ-મિલ્કત અને વૈભવના સાધનો પર અત્યંત મૂર્છા રાખે છે અને તેને પ્રાપ્ત કરવા માટે તથા સાચવવા માટે ગમે તેવા ઘોર કૃત્યો કરે છે વાત વાતમા તેઓ તપી જાય છે, ભા ગુસ્સો કરે છે અને લાકડી કે હથિયાર ઉંચકે છે એટલે ઝઘડા કરવા, મારામારી કરવી, ખૂન કરવા ને અણછાજતી લડાઈઓ કરવી એ તેમની પ્રકૃતિમા જ હોય છે આર્ય પુરુષ જ્યારે ન્યાયની ખાતર જ લડાઈમા ઉતરે છે અને માનવતાના મુખ્ય સિદ્ધાંતોને આગળ કરે છે, ત્યારે અનાર્ય પુરુષો ન્યાય-અન્યાયને જોતા જ નથી તે તો માત્ર પોતાની નિષ્ઠુર સ્વાર્થસાધના કરવા માટે જ લડાઈને નોતરે છે આર્ય પુરુષો જેની સાથે લડાઈ કરવી હોય તેને પ્રથમ ચેતવે છે, તેની આગળ દૂત મોકલીને લડાઈના કારણનુ નિવારણ કરવાની તક આપે છે અને તેમ છતા જો સામો પક્ષ ન માને તો તેની સાથે લડાઈ કરે છે અને તે લડાઈ પણ કેવી ? ઊંઘતાને મારવો નહિ, ગાફેલ પર ઘા કરવો નહિ, શસ્ત્રહીન પર શસ્ત્ર ચલાવવુ નહિ અને બને ત્યા સુધી દોષિતની સાથે જ લડી લેવુ જ્યારે અનાર્ય પુરુષો ઊંઘતાને મારે છે, ગફલતનો લાભ ખાસ કરીને ઉઠાવે છે, શત્રુપક્ષ શસ્ત્રહીન હોય તો પણ તેના પર શસ્ત્ર ચલાવે છે અને તેની છાયામા ઊભા રહેનારા સર્વેની નિર્દય કતલ કરે છે બે રાજ કર્તા પક્ષો વચ્ચે મતભેદ જાગે કે સ્વાર્થ સાધનાની સાઠમારી થાય તેમા નિર્દોષ પ્રજાજનોની ભયંકર કત્લ કર્યાના દાખલાઓ

ઇતિહાસના પાને ચડી ચૂકયા છે, જે અનાર્યતાના સ્પષ્ટ એંધાણો છે આજના વિમાની હુમલાઓ, આજના છેવલેણુ બોમ્બમારાઓ અને આજની ગામડાઓ તથા શહેરોને આખા ને આખા સળગાવી ધીકતીધરા કરવાની નીતિને અનાર્યતાના ઉદ્રેક સિવાય બીજુ શુ કહી શકાય ? જાપાનનુ યુદ્ધ છતવા માટે અમેરિકન લશ્કરે બે અણુબોમ્બનો ઉપયોગ કર્યો અને નાગાસાકી અને હિરોશિમા જેવા બે મોટા શહેરોના નિર્દોષ સ્ત્રી-પુરુષો, વૃદ્ધો, બાળકો અને તમામ પશુ-પક્ષી સુદ્ધાન સૌનો જાલીમ સહાર કર્યો ! આ કાર્ય આર્યનીતિ અને આર્ય સસ્કારોને અનુસરનાર કદી પણ કર નહી અરે ! તેમ કરવાની કલ્પના પણ તેમને આવે નહિ

વળી અનાર્યોમા અહકાર અને અભિમાન પણ અતિ હોય છે કપટ કરવા, કાવત્રા રચવા અને દગલબાજી કરવી એ તેમના લોહીમા જડાએલી વસ્તુઓ હોય છે સાત સાત વાર જે શાહબુદ્દીન ઘોરીને માફી આપી છોડી દેવાયો હતો તે શાહબુદ્દીન ઘોરીએ છેવટે પૃથ્વીરાજની શી હાલત કરી ! જે અગ્રેજોને વેપાર કરવાની છૂટ આપવામા આપી હતી-વસવાટ કરવાની ઉદારતા બતાવવામા આવી હતી તે અગ્રેજોએ હિન્દ ની શી હાલત કરી ? જેમણે પૈસાની મદદ કરી, ગાયુઓની મદદ કરી અને સલાહો આપી તેમના હાલ પણ તેઓએ કેવા કર્યા ? પણ એ વાતમા આશ્ચર્ય પામવા જેવુ કઈ નથી, કારણ કે અનાર્ય પ્રજાની એ સ્વભાવગત ખાસિયત છે

અનાર્યોને ઘરબાર અને માલમિલ્કતની આસક્તિ પણ અનહદ હોય છે તે માટે તેઓ ગમે તેવા ઝઘડાઓ કરે છે,

ગમે તેવી લડાઇઓ કરે છે અને ગમે તેવા હલમ ઉપાયોને કામે લગાડવામા અચકાતા નથી કંચન અને કામિની, સુંદરી અને સુરા કે સુવર્ણ અને સત્તા એ તેમના જીવનનો મુદ્રાલેખ હોય છે, એટલે તેમના જીવનની સઘળી પ્રવૃત્તિઓ તે મુજબ જ ગોઠવાય છે

જે મનુષ્યોને પાપ અને પુણ્યનો વિવેક હોય તે જ પાપોનો પરિહાર કરીને પુણ્યની વૃદ્ધિ કરી શકે, પણ અનાર્યોમા તે જાતનો વિવેક હોતો નથી તેથી ગમે તેવા પાપી કૃત્યો કર વામા તેમને ઘૃણા આવતી નથી અને જે માણસો આત્મામા માનતા હોય, કર્મમા માનતા હોય, પરલોક અને પરભવમા માનતા હોય, તે પોતાનો આત્મા પાપપંકથી મલિન ન થાય તેની દરકાર રાખે અને કદાચ કોઇ પાપ થઈ ગયુ હોય તે તે માટે અત્યંત દિલગીર થાય કે પશ્ચાત્તાપ કરે પણ જ્ય આત્મા જેવી કોઇ વસ્તુનો ખ્યાલ જ નથી કે ખ્યાલ છે તે તેમા શ્રદ્ધા નથી, જ્યા કર્મના કાયદાનુ બિલકુલ ભાન નથ અને પરલોક તથા પરભવની વાતોને માનવામા આવતી નથ ત્યા આત્મનિરીક્ષણ કેવુ ? અને પાપનો પશ્ચાત્તાપ પણ કેવો એટલે ઉજળી ચામડી, સુંદર ઘરોમા વસવાટ, વ્યાવહારિ શિક્ષણ, સુઘડ પોશાક, ધીકતો ધંધો અને કાર્ય કરવાની ચ શાઇ એ આર્યત્વના વિશિષ્ટ લક્ષણો નથી, પણ સંયમ અ સદાચાર, દયા અને પરોપકાર, આત્મનિરીક્ષણ અને જીવન શુદ્ધિ એ જ આર્યત્વના વિશિષ્ટ લક્ષણો છે કોઈ મહર્ષિ ઠીક જ કહ્યુ છે કે 'वृत्तेन हि भवत्यार्यो न धनेन न विद्य ધન અને વિદ્યા માત્રથી આર્ય બની શકાતુ નથી પણ જીવ ની વિશિષ્ટ પ્રણાલિકાને લીધે જ આર્ય બની શકાય છે

કેટલીક અનાર્ય જાતિઓ

પૂર્વ મહર્ષિઓએ કેટલીક અનાર્ય જાતિઓની ગણના નીચે મુજબ કરાવી છે

૧ શક	૧૪ પારસ	૨૩ માષ	૪૦ ખસ
૨ યવન	૧૫ ક્રૌંચ	૨૮ બકુશ	૪૧ ખાસિક
૩ શબર	૧૬ આંધ્ર	૨૯ મલય	૪૨ નેષ્ટર
૪ બર્બર	૧૭ દ્રવિડ	૩૦ ચુંચુક	૪૩ મૌષ્ટિક
૫ કાય	૧૮ ચિલ્વલ	૩૧ ચૂલિક	૪૪ આન્ધ
૬ મુરુડ	૧૯ પુલિન્દ	૩૨ કોંકણ	૪૫ ડોબલિક
૭ ઉડ્ડ	૨૦ આરોષ	૩૩ મેદ	૪૬ કુહણ
૮ ભડ	૨૧ ડોવ	૩૪ પહ્લવ	૪૭ કેકય
૯ ભિત્તિક	૨૨ પોક્કણ	૩૫ માલવ	૪૮ હૂણ
૧૦ પકવણિક	૨૩ ગંધહારક	૩૬ મહુર	૪૯ રોમક
૧૧ કુલાક્ષ	૨૪ બહલિક	૩૭ આભાષિક	૫૦ કૂરવ
૧૨ ગૌડ	૨૫ જલ્લ	૩૮ અલાક્ષ	૫૧ મરુક
૧૩ સિંહલિક	૨૬ રોષ	૩૯ લાસિક	૫૨ મરહક્

વગેરે

અનાર્યમાંથી આર્ય

આર્ય દેશ, આર્ય સંસ્કારો અને આર્યાવર્તની ધર્મસામગ્રીના સંસર્ગથી અનેક (મિત્ર) અનાર્યો આર્ય બન્યાના દાખલાઓ ઇતિહાસમાં નોંધાયેલા છે તેમાં આર્દ્રકુમારનો દાખલો જાણવા યોગ્ય છે

આર્દ્રકુમાર

વિક્રમ સંવત પૂર્વે છઠ્ઠા સૈકાની વાત છે. ત્યારે આર્યો

વર્તમા પ્રભુ મહાવીર અહિંસા અને સ્યાદ્વાદની ઘોષણા કરતા અનેક જીવોને પ્રતિબોધ પમાડી રહ્યા હતા અને મગધદેશ પર મહારાજા શ્રેણિકની આણ વર્તતી હતી તે વખતે આર્યાવર્તના વહાણવટીઓ જુદી જુદી જાતના કરિયાણા, વસ્ત્રો અને શાલદુશાલા લઈને અનાર્યોથી વસેલા આદન (હાલ-એડન) નામના દેશમા ગયા ત્યાના લોકોનો મુખ્ય વ્યવસાય દરિયામાથી માછલા પકડવાનો તથા મોતી કાઢવાનો હતો એટલે મોતી મેળવવા માટેનુ તે મોટુ મથક હતુ અને તેના લીધે જ દેશ-પરદેશના અનેક વેપારીઓ ત્યા વેપાર કરવાને અર્થે જતા હતા એ વખતે ત્યા આદન નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો જેને અદ્રગ કે આર્દ્રક નામનો એક કુમાર હતો

ભારતના વહાણવટીઓએ આદન રાજાને મૂલ્યવાન ભેટ્ર ધરી અને વેપાર કરવાની રજા માગી. તે વખતે આદન રાજાએ પૂછ્યુ કે-તમે ક્યાથી આવો છો અને તમારા રાજાનુ નામ શું?

વહાણવટીઓએ જવાબ આપ્યો કે-અમે મૂળ મગધદેશના વતની છીએ કે જ્યા મહારાજા શ્રેણિકનુ આધિપત્ય છે આદન રાજાએ કહ્યુ 'ઓહો! શ્રેણિક રાજા તો અમારી પિછાણવાળા છે તેઓ બહુ ભલા અને માયાળુ છે તમે અહી સુખેથી વેપાર કરી શકો છો'

તે વખતે અદ્રગકુમાર સભામા બેઠો હતો તેણે વહાણવટીઓને પૂછ્યુ કે 'એ રાજાને કુમાર છે? હોય તો તેનુ નામ શુ?'

વહાણવટીઓએ કહ્યું 'હા, એ રાજાને અનેક કુમારો છે

પણ તે બધામા અભયકુમાર શ્રેષ્ઠ છે કે જે પોતાના બુદ્ધિબળ વડે રાજ્યના પાચસો મત્રીઓનો વડો બનેલો છે '

અદ્દગકુમારે કહ્યુ–' એ તો બહુ સુદર વાત હુ તેની સાથે દોસ્તી બાધીશ, માટે તમે પાછા ફરો ત્યારે મને મળીને જજો '

વહાણવટીઓ વેપાર કરીને જ્યારે આર્યાવર્તમા પાછા ફરવાને તૈયાર થયા ત્યારે અદ્દગકુમારે તેમને મોતી અને પરવાળાથી ભરેલા એક સુદર દાબડો આપ્યો અને તે પોતાની વતી અભયકુમારને આપવાને જણાવ્યુ

આર્યાવર્તમા પાછા ફરેલા વહાણવટીઓએ જઇને પેલે દાબડો અદ્દગકુમારના નામથી અભયકુમારને ભેટ કર્યો આ જોઇને અભયકુમારે વિચાર કર્યો કે ' આ કોઇ હળુકર્મી જીવ લાગે છે અને માગ પ્રત્યે પૂર્વજન્મનો સ્નેહ ધરાવે છે, માટે મારે પણ એવી વસ્તુ મોકલવી કે જેથી તેનો માનવ જન્મ સાર્થક થાય ' એટલે અભયકુમારે પોતાને મળેલી ભેટના બદલામા સુદર કોતરણીવાળી સુખડની એક પેટી તૈયાર કરી અને તેમા શ્રી ઋષભદેવપરમાત્માની મૂર્તિ મૂકી પછી એ પેટીમા ઘટ, ધૂપદાન, ઓરસિયો, સુખડ, કેશર અને પૂજાની બીજી સામગ્રી પણ ગોઠવી આ પેટી તેણે પોતાના વિશ્વાસુ માણસને ભળાવતા કહ્યુ કે ' આ ભેટ અદ્દગકુમારને હાથોહાથ પહોચાડજે અને તે એને એકાતમા ખોલીને જ જુએ એવી ભલામણ કરજે '

માણસે સઘળુ તે પ્રમાણે કર્યું અદ્દગકુમારે પેટીને એકાતમા લઇ જઇને ખોલી તો બધી જ વસ્તુ નવીન માલુમ પડી તેણે મૂર્તિ, ઓરસીયો, સુખડ કે ઘટ વગેરે કદી જોયા ન

હતા, એટલે વિચાર કરવા લાગ્યો કે-' આ તે શું હશે ? તેનો શો ઉપયોગ થતો હશે ? શું તે કાંઈ ઘરેણા હશે કે કોઈ જાદુમંતરની વસ્તુઓ હશે ? '

આમ તે બહુ બહુ વિચાર કરવા લાગ્યો ત્યારે તેને એકાએક સ્મરણ થયું કે-આવી વસ્તુઓ મે કોઈક સ્થળે નિહાળી છે અને અતિ ઊંડા વિચારમાં ગરકાવ થતાં તરત જ તે મૂર્છિત થઈ ગયો

જેવી રીતે આપણને આ જીવનના બનાવોનું સ્મરણ થાય છે, તેવી જ રીતે કેટલાક મનુષ્યોને કેટલીક વાર પૂર્વભવમા બનેલા બનાવોનું સ્મરણ થાય છે એ જાતના સ્મરણને ' જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન ' કહેવામા આવે છે અને જ્યારે તે થવાનું હોય છે ત્યારે એકાએક મૂર્છા આવી જાય છે

આર્દ્રકુમારને આવું જ જાતિ સ્મરણજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું તેમા તેણે જોયું કે ' પૂર્વભવમા હુ આર્યાવર્તના એક દેશમા **સામાયિક** નામનો કણબી હતો અને **બંધુમતી** નામે સ્ત્રીને પરણ્યો હતો સમય જતા અમને બંનેને વૈરાગ્ય થયો અને અમે બંનેએ સાધુજીવનની દીક્ષા લીધી પછી અમે અલગ અલગ ચાલ્યા ગયા એવામા એક વાર મે સાધ્વી બનેલી બંધુમતીને જોઈ અને મારું મન સાધનાથી ભ્રષ્ટ થયું તેની સાથે વિષયભોગ કરવા માટે હું તૈયાર થયો આ વાત કોઈ પણ ઉપાયે મે તેને પહોંચાડી, તેથી તેને ખૂબ જ આઘાત થયો એને રખે શિયળભંગનો પ્રસંગ આવે એમ વિચારીને તેણે અણસણ(અનશન=ઉપવાસ) કર્યું મને આ વાતની ખબર પડી

એટલે મારી મૂર્ખાઇનુ–મારી દુષ્ટતાનુ મને ભાન થયુ અને મે પણ અણુસણનુ શરણુ લીધુ એ રીતે અમે બને કાળ ધર્મ પામ્યા હુ વ્રતભગ–વિચારના પરિણામે અનાર્ય દેશમા ઉત્પન્ન થયો અહો! મે એ મુનિપણ ભાગ્યુ ન હોત તો આ અનાર્ય દેશમા ઉત્પન્ન થાત નહિ પણ હવે શુ કરુ ? જેણે મારી પૂર્વસ્મૃતિને જાગૃત કરી તે અભયકુમાર મારા ખરા ઉપકારી છે પણ ક્યા તે અને ક્યા હુ ? તેમને હુ કેવી રીતે મળી શકુ ? જો પિતા રજા આપે તો હુ આર્યાવર્તમા જાઉ અને અભયકુમારને જરૂર મળુ

અદ્દગકુમારની મૂર્છા ઉતરી ગઇ પણ તેના મનમા આર્યાવર્તમા જવાની અને અભયકુમારને મળવાની તીવ્ર તાલાવેલી જગાડતી ગઇ તેને ઊઠતા બેસતા, હરતા ફરતા, ખાતાપીતા, આર્યાવર્તના વિચારો જ આવવા લાગ્યા તે પોતાને પ્રાપ્ત થયેની પ્રભુમૂર્તિની ગુપ્ત પૂજા કરવા લાગ્યો

એક વાર સમય જોઇને તેણે પિતા આગળ આર્યાવર્તમા જવાની રજા માગી ત્યારે પિતાએ કહ્યું, 'હે કુમાર! ક્યા આર્યાવર્ત અને ક્યા આપણો આદ્રન દેશ! એટલે દૂર તમને શી રીતે મોકલાય? માટે અહીં જ રહો ને ખાઇ પીઇને મજા કરો '

અદ્દગકુમારે ફરી ફરીને પિતાને વિનતિ કરી પણ પિતાએ તેને માન્ય ન જ કરી

આખરે એક દિવસ ગુપ્ત વહાણુમા તેણે પેલી પેટી સાથે આદ્રન છોડયુ અને કેટલાક દિવસની સફર બાદ આર્યાવર્તની ભૂમિ પર પગ મૂક્યો એ વખતે તેના મુખમાથી નીચેના શબ્દો

સરી પડ્યા 'ઓ ભૂમિ! તને વારવાર વદન હો! ઓ દેશ! તને મારા સેકડો પ્રણામ હો! તારી ગોદમા અનેક મહાપુરુષોએ પોતાનુ બાળપણુ વીતાવ્યુ છે, તારી છત્રછાયામા અનેક ઋષિ-મહર્ષિઓએ ધર્મની ધ્વજા ફરકાવી છે તારો પ્રત્યેક પ્રદેશ પવિત્ર છે, તારો દરેક અણુ સસ્કારિતાથી સુવાસિત છે તને મારા પુન પુન વદન હો તને મારા પુન પ્રણામ હો '

આર્યાવર્તની ભૂમિમા બે દિવસનો પ્રવાસ કરતા જ આર્દ્ર કુમારનુ મન વૈરાગ્યથી વાસિત થયુ એટલે તેણે બધુ ધન ધર્મકાર્યમા ખરચી નાખ્યુ અને પેલી પવિત્ર પેટી એક સથ વારા જોડે અભયકુમાર પર મોકલાવી આપી પોતે જાતે દીક્ષા લઈને મુનિ બન્યો

આર્દ્રક મુનિ વિહાર કરતા અનુક્રમે મગધ દેશમા પહોચ્યા અને ત્યા વસતપુર નગરની બહાર આવેલા એક ઉદ્યાનમા ધ્યાન ધરીને ઊભા રહ્યા આ વખતે શ્રીમતી નામની તે નગરની શ્રેષ્ઠીપુત્રી તેમના પર મોહિત થઈ કે જે તેની પૂર્વ ભવની સ્ત્રી હતી તેઓ જેમ તેમ કરીને તેમાથી ભાગી છૂટ્યા, પરતુ ભવિતવ્યતા બળવાન છે એટલે કેટલાક વરસ પછી તેઓ વિહાર કરતા કરતા તે જ નગરમા પાછા આવ્યા

ત્યારે શ્રીમતીએ તેમને પારખી લીધા અને પોતાની સ્નેહ જાળમા જકડી લીધા કાળક્રમે તેમને એક પુત્ર થયો

હવે આર્દ્રકકુમાર ફરીને સાધુજીવન ગાળવા માટે તૈયાર થયા પણ તે વખતે નાનકડા બાળે તેમને કાચા સુતરથી વીંટી લીધા અને પોતાની મમતાળુ માતાને જણાવ્યુ કે 'માતા

માતા ! મારા પિતા હવે કેમ કરીને જઈ શકશે ? મે તેમને કાચા સુતરના તાતણે બરાબર વીંટી લીધા છે ’ આ શબ્દો સાભળીને આર્દ્રકકુમારનુ મન પુત્રપ્રેમથી દ્રવિત થયુ અને સસાર છોડવાની હિમ્મત ચાલી નહિ તેમણે સુતરના આટા ગણ્યા તો તેની સખ્યા બારની થઈ એ પરથી નિશ્ચય કર્યો કે-બાર વર્ષ સુધી સસારમા રહીને પછી તેનો ત્યાગ કરીશ એ બાર વરસો પસાર થઈ જતા આર્દ્રકકુમારે શ્રીમતીની રજા લઈને ફરી દીક્ષા ધારણ કરી અને સયમનુ પાલન સુદર રીતે કરવા માડ્યુ તેમણે તપશ્ચર્યા પણ ઘણી કરી અને એ રીતે દર્શન-આર્ય, જ્ઞાન-આર્ય તથા ચારિત્ર-આર્ય બની ગયા પછી તેમણે રાજગૃહીમા પ્રભુ મહાવીરના દર્શન કર્યા અને પોતાની જાતને કૃતકૃત્ય કરી પ્રભુ મહાવીરે તેમના શુદ્ધ સયમના વખાણ કર્યા અહીં તેમને અભયકુમારનો ભેટો પણ થઈ ગયો

આર્દ્રકમુનિએ ગોશાલક તથા અન્ય ધર્મપ્રચારકો સાથે કરેલી વિશદ તત્ત્વચર્ચાની નોધ શાસ્ત્રકારોએ સઘરેલી છે, પરતુ તેમની ખરી મહત્તા તો તેમણે સયમમાર્ગમા કરેલો પુરુષાર્થ હતો કે જેનાવડે તેઓ અનત સુખના સાધનરૂપ નિર્વાણને તે જ ભવમા પામી શક્યા

ઉપસહાર

મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિ થવી જેમ અત્યત દુષ્કર છે, તેમ આર્ય દેશમા જન્મ થવો એ પણ અત્યત દુષ્કર છે તેથી પ્રત્યેક સુજ્ઞ મનુષ્યે આયત્ન પામીને આત્મકલ્યાણ કરવાની મહાન્ તકને ઝડપી લેવી ઘટે છે

૩

तक त्रीजी

સત્સાધન

એક વસ્તુનુ સાચુ મહત્વ સમજવા માટે તેની વિરુદ્ધ બાજુનુ જ્ઞાન જરૂરી છે અજવાળાની કિંમત ત્યારે જ સમજાય છે કે જ્યારે અંધારાનો અનુભવ થાય છે સુખનુ મૂલ્ય ત્યારે જ સમજાય છે કે જ્યારે દુખના દિવસો પસાર કર્યા હોય છે સજ્જનતાની શ્રેષ્ઠતા ત્યારે જ સમજાય છે કે જ્યારે કોઇ દુષ્ટ જોડે પાના પડી ચૂક્યા હોય છે તે જ રીતે અનુકૂળતાનો સાચો ખ્યાલ પ્રતિકૂળતાની તુલના કર્યાવિના આવી શકતો નથી એક આ વાત જ મનુષ્ય બરાબર સમજી લે તો કેવુ સારુ ? આ બાબતમા કિંકર દાસ વણિકનુ ઉદાહરણ વિચારવા યોગ્ય છે

કિકરદાસનો કાયાપલટો

એક વખત કિકરદાસ નામના કોઈ ગરીબ વણિકે એક નિર્ગ્રંથ મહર્ષિને વંદન કરીને કહ્યુ કે 'પ્રભો! હુ બહુ દુખી છુ, તેમાથી છૂટવાનો કોઈ ઉપાય બતાવો' ત્યારે નિર્ગ્રંથ મહર્ષિએ જણાવ્યુ કે 'કિકરદાસ! ધર્મનુ આરાધન કરો એટલે બધા દુખો દૂર થશે'

કિકરદાસે આવા જવાબની અપેક્ષા રાખી ન હતી તેની ધારણા તો એવી હતી કે 'નિર્ગ્રંથ મહર્ષિ કૃપા કરીને મારા મસ્તક પર હાથ મૂકશે કે કોઈ જતર કરી આપશે યા તો કોઈ એવી સાધના બતાવશે કે જેથી મારા તમામ દુઃખ ટળી જશે' એટલે તેણે મહર્ષિને કહ્યુ 'પ્રભો! હાલ મારા સંયોગો અનુકૂળ નથી હુ સવારથી સાજ સુધી અને કેટલીક વાર તો મોડી રાત સુધી કાળી મજૂરી કરુ છુ, ત્યારે માડ પેટ ભરાય છે આ હાલતમા હુ ધર્મનુ આરાધન કેવી રીતે કરી શકુ?'

નિર્ગ્રંથ મહર્ષિએ કહ્યુ 'મહાનુભાવ! તમારા સંયોગો તો ઘણા જ સારા છે પણ ખામી એટલી જ છે કે તેનુ તમને પોતાને ભાન નથી મારુ આ કહેવુ કદાચ તમારા ગળે એકદમ ઉતરશે નહિ, પણ તમારી આસપાસ જે વિશાળ સજીવ સૃષ્ટિ ફેલાયેલી છે, તેનુ યથાર્થ નિરીક્ષણ કરો એટલે તે વાત બરાબર સમજાઈ જશે. પેલુ પતગિયુ, પેલો કીડો, પેલી માખી, પેલો મચ્છર, પેલો કાગડો, પેલુ ઢોર, પેલો ગીધ, પેલો કૂતરો, પેલી બકરી, પેલુ ઘેટુ, પેલી ગાય અને પેલો બળદ કેવુ જીવન ગાળી રહ્યા છે? અને તેમને એ પ્રાણીઓ

ની સરખામણીમા તમારા સયોગો કેટલા બધા અનુકૂળ છે ? તમને મનુષ્યનો અમૂલ્ય ભવ પ્રાપ્ત થયો છે, એ જ તમારા અનુકૂળ સયોગોનો ખૂબ મજબૂત પુરાવો છે

'અને જુઓ કે મનુષ્ય તરીકે તો ઘણાયે જીવો જન્મે છે પણ તે એવી ભૂમિમા જન્મે છે કે જ્યા ઉન્નતિ, વિકાસ, પ્રગતિ કે અભ્યુદય માટેનુ કોઈ સાધન હસ્તી ધરાવતુ નથી જ્યારે તમે કર્મભૂમિમા જન્મ્યા છો કે જ્યા અસિકર્મ, મસિકર્મ અને કૃષિકર્મ આદિ કર્મો વિદ્યમાન છે અને ધર્મનુ આરાધન કરવા માટેના અનેક સાધનો મોજૂદ છે એમા પણ તમારો જન્મ સાડીપચીશ આર્ય દેશોની અદર થયો છે કે જ્યા સત્‌સાધનનો વિશેષ તક રહેલી છે જરા અનાર્ય દેશો પર નજર કરો અને ત્યા વસતા લોકોના જીવનનો ખ્યાલ કરો એટલે તમને જણાઈ આવશે કે તમારા સયોગો ધર્મારાધન કરવા માટે કેટલા બધા વધારે અનુકૂળ છે

'જુઓ, પેલો ઉત્તર કટિબધના અતિ શીતળ પ્રદેશમા જન્મેલો એસ્કિમો તે સવારમા ઊઠીને શિકારની શોધમા નીકળે છે અને જાન સટોસટના સાહસ કરે છે ત્યારે એકાદ વોલરસ કે એકાદ સીલને (એક જાતનુ પ્રાણી) પકડી લાવે છે તે બરફના ઘરમા રહે છે અને ચામડાના કપડા તથા ચામડાની પથારી વાપરે છે નથી તે કોઈ વાર સ્નાન કરતો કે નથી તેની પાસે એટલા પાણીનો સગવડ શરીર મેલુ જણાય તો પોતાની જીભ વતી ચાટીને સાફ કર છે

'જુઓ, પેલો આફ્રિકાના જગલમા જન્મેલો હબસી તે પણ સવારથી સાજ સુધી જગલી પ્રાણીઓની સાથે લડે છે

અને ઘાસની એક ઝુંપડીમાં જેમતેમ પડ્યો રહે છે રાત્રે પણ તેને ચેન પડતું નથી રખે કોઈ હિંસક પ્રાણી આવીને હુમલો કરે નહિ, તેની તેને પૂરી તકેદારી રાખવી પડે છે એ જ જગત, એ જ નદીઓ અને એ જ જંગલી પશુઓની વચ્ચે તેનું જીવન પૂરું થાય છે

'જુઓ, પેલો સરહદમાં જન્મેલો પઠાણ તે નાનપણથી જ બંદૂકની મિત્રતા કરે છે અને તેના જોર પર જ જીવે છે લૂંટફાટ કરવી, ગામો ભાંગવા અને વિરોધીઓના ખૂન કરવા તેને એ બહાદુરીનું કામ ગણે છે અને તેવા કામોમાં જ પોતાની જિંદગી હોડમાં મૂકે છે

'એ રીતે બીજી પણ અનેક અનાર્ય જાતિઓના જીવન જુઓ અને પછી કહો કે તમારા સંયોગો પ્રતિકૂળ છે કે અનુકૂળ?"

ફિક્કે કહ્યું 'પ્રભો! આ બધા કરતા તો મારા સંયોગો જરૂર વધારે અનુકૂળ છે, પણ આ વાત આજ સુધી મારા સમજવામાં આવી ન હતી, કારણ કે હું મારી સરખામણી આ દેશના અન્ય લોકો સાથે કરતો હતો'

નિગ્રંથ નરસિંહે કહ્યું 'મહાનુભાવ! એ સરખામણીમાં પણ તમારા સંયોગો ખરાબ નથી તમે ઉત્તમ માતા અને ઉત્તમ પિતાના સંતાન છો વળી પાંચે ઇન્દ્રિયોથી પૂર્ણ છો એટલે કે તમારા શરીરમાં કોઈ જાતની ખોડખાંપણ નથી. જે માણસો આંધળા છે, મૂગા છે, બહેરા છે, લૂલા છે, લંગડા છે, જેમના હાથ પગના આંગળા ઠરડાઈ ગયા છે કે જે

જાયા છે તે બધા કરતા તમારા સંયોગો કોઈ રીતે ખરાબ નથી, બ કે સારા છે વળી તમે શરીરે પણ નીરોગી છો જ્યારે તમારી જાતિના, તમારી ઉમરના કે તમારા સબંધીઓ પૈકી અનેક મનુષ્યો જ્વર, ખાંસી, ઝાડા, સંગ્રહણી, મરડો, અજીર્ણ, પાંડુ, શોથ, જલંદર, ગસ્ત્રકશૂળ, કર્ણશૂળ, પાર્શ્વશૂળ, અરમ !, પ્રમેહ, મધુપ્રમેહ, રક્તચાપ, નિદ્રાનાશ, રક્તક્ષય, માસક્ષય, રાજ્યક્ષ્મા વગેરે અનેક રોગોથી પીડાતા હશે એટલે તેમના કરતા તમારા સંયોગો ધર્મકરણી કરવા માટે વધારે અનુકૂળ છે કેમ આ વાત બરાબર છે કે નહિ ?'

કિંકરદાસે હાથ જોડીને કહ્યુ 'પૂજ્ય! વાત સાચી છે હવે હું કદાપિ પણ એવુ નહિ કહુ કે મારા સંયોગો અનુકૂળ નથી'

તે સાભળીને નિર્ગ્રંથ મહર્ષિ બોલ્યા કે 'કિંકરદાસ' તમારા સંયોગો અનુકૂળ નથી એ વાત તમારા મનમાંથી હુ ભૂસી નાખવા માગુ છુ એટલે જ નહિ પણ તમને એ વાત ઠસાવવા માગુ છુ કે તમારા હાલના સંયોગો ધર્મકરણી કરવા માટે ઘણા અનુકૂળ છે, કારણ કે આ જાતની પ્રતીતિ થયા વિના તમારો ઉત્સાહ ધર્માચરણમાં વધે તેમ નથી '

કિંકરદાસે નમ્રતાથી કહ્યુ 'ભગવંત! આ બધી વાત સાચી પણ સમયના અભાવે હુ ધર્મકરણી કરી શકુ તેમ નથી એનો ઉપાય શુ ?'

નિર્ગ્રંથ મહર્ષિએ તેનો પ્રત્યુત્તર આપતા જણાવ્યુ કે –

"चत्वार' प्रहरा यान्ति, युष्माकं गृहचेष्टितैः ।
तेषा पाद तदर्ध वा, कर्तव्यो धर्मसग्रह ॥"

તમારા ચાર પહોર ઘરકામમા વ્યતીત થાય છે, તેમાથી ના) પહોર કે તેનો પણ અરધો ભાગ ધર્મ કરવામા ગાળવો એટલે તમારા સમયને વ્યવસ્થિત કરો અને તેમાનો અમુક સમય ધર્મકરણી માટે બાજુએ કાઢો તો સરળતાપૂર્વક તે થઈ શકે તેમ છે વધારે સ્પષ્ટ કહુ તો તમારી પાસે સમયનો સકોચ નથી પણ તેનો ઉપયોગ કેમ કરવો એ દૃષ્ટિની ખામી છે તમારા જેવી ફરિયાદ બીજા પણ અનેક મનુષ્યો કરે છે, પરતુ તમો બધા સમયની ખરી કિમત સમજો છો ખરા ? તમો ઊઠીને સૂઓ છો ત્યા સુધીનો તમારો સમય કેવા કાર્યોમા કેવી રીતે ગાળો છો તેનો તાળો મેળવી જુઓ તો જ ખબર પડે કે તમને સમયની કિમત કેટલી છે, પણ મહાનુભાવ ! ખરી વાત તો એ જ છે કે જે બાબતમા રસ હોય તેમા જોઇતો સમય મળી રહે છે અને જેમા રસ નથી તેમા સમયનુ બહાનુ આગળ ધરવામા આવે છે જ્ઞાની પુરુષોએ આ રીતની આત્મ કલ્યાણ પ્રત્યેની બેદરકારીને 'પ્રમાદ' નુ નામ આપ્યુ છે અને તેનુ સેવન સમય માત્ર એટલે ક્ષણનો સેકડોમો ભાગ પણ કરવુ નહિ તેવી સ્પષ્ટ ચેતવણી આપી છે આ રહ્યા તે પવિત્ર શબ્દો

×"પીળુ જીર્ણ પાદડુ જેમ રાત્રિના સમૂહો પસાર થયે (કાળે કરીને) પડી જાય છે, તેમ મનુષ્યોનુ જીવન પણ આયુષ્ય પૂર્ણ થયે પડી જાય છે, માટે હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પ્રમાદ કરીશ મા

× શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર અધ્યયન દશમુ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે પોતાના પટ્ટશિષ્ય શ્રી ગૌતમસ્વામીજીને ઉદ્દેશીને [illegible]

દાભડાના અગ્ર ભાગ પર અવલબીને રહેલુ ઝાકળનુ બિંદુ જેમ થોડી વાર જ રહી શકે છે, તે જ પ્રકારે મનુષ્યોના જીવનનુ જાણીને હે ગૌતમ! સમય માત્રનો પ્રમાદ કરીશ મા

વળી બહુ બહુ વિઘ્નોથી ભરપૂર અને ઝડપથી ચાલ્યા જતા આયુષ્યવાળા જીવતરમા પૂર્વે કરેલા દુષ્કર્મને જલ્દી દૂર કર હે ગૌતમ! તેમા સમય માત્રનો પ્રમાદ કરીશ મા

તારુ શરીર જીર્ણ થવા લાગ્યુ છે, તારા કેશ શ્વેત થવા લાગ્યા છે, તારા કાનોની શક્તિ ક્ષીણ થવા લાગી છે, માટે હે ગૌતમ! સમય માત્રનો પ્રમાદ કરીશ મા

પદાર્થો પ્રત્યે અરુચિ, ગડગુમડના દર્દ, વિશૂચિકા વગેરે જુદી જુદી જાતના રોગો તને સ્પર્શ કરે અને તેનાથી તારુ શરીર કષ્ટ પામે કે નાશ પણ પામે, માટે હે ગૌતમ! સમય માત્રનો પ્રમા૦ કરીશ મા

શરદઋતુનુ ખીલેલુ કમળ, જેમ પાણીથી ઉત્પન્ન થવા છતા નિરાળુ રહે છે તેમ તુ આસક્તિથી નિરાળો રહે અને સર્વ વસ્તુના મોહથી રહિત થા હે ગૌતમ! તુ સમય માત્રનો પ્રમા૦ કરીશ મા

કાંટાવાળા માર્ગથી દૂર થઈને તુ મહાધોરી માર્ગ(જિન માર્ગ)મા આવ્યો છે, માટે તે માર્ગ પર નજર રાખી હે ગૌતમ! સમય માત્રનો પ્રમાદ કરીશ મા

ઊલટા માર્ગે ચડી જઈને નિર્બલ ભારવાહક (બોજો ઉપાડ નાર-મજૂર) પછી પૂણપૂણ પીડાય છે, માટે હે ગૌતમ! તુ માર્ગને ભૂલીને સમયમાત્રનો પ્રમાદ કરીશ મા

હે ગૌતમ! તુ મોટા સમુદ્રને તરી જઈને લગભગ કાઠે આવી પહોચ્યો છે, તો તેનો પૂર્ણ પાર પામવા માટે શીઘ્રતા કર હવે તુ સમયમાત્રનો પણ પ્રમા૦ કરીશ મા

હે ગૌતમ! તુ ગામ અને નગરમા સયમી, જ્ઞાની અને નિરસક્ત થઈને વિચર તથા શાતિમાર્ગની વૃદ્ધિ કર, તેમા સમયમાત્રનો પ્રમાદ કરીશ મા ”

કિકરદાસે કહ્યુ ‘ પ્રભો ! આ શબ્દો સાભળીને મા૦ આપની પાસે એકરાર કરવો જોઈએ કે–હુ મહાપ્રમાદી છુ અને મે આજ સુધીનુ જીવન ઘોર પ્રમાદમા જ વ્યતીત કર્યુ છે અરેખર ! હુ મહામૂઢ છુ અને મૂર્ખોનો શિરોમણિ છુ નહિ તો આજ સુધી મને સાચી રીતે વિચાર કરવાનુ સૂઝે કેમ નહિ ? ’

નિર્ગ્રંથ મહર્ષિએ કહ્યુ ‘ કિકરદાસ ! તમે મનુષ્ય છો, મતિવાળા છો, હિતાહિતને સમજી શકો તેમ છો અને હિત માર્ગમા પુરુષાર્થ કરી શકો તેમ છો એટલે વાસ્તવિક રીતે મૂઢ કે મૂર્ખ નથી, પરતુ તમારી બુદ્ધિ, વિવેકશક્તિ અને કુશલતાને તમે ધર્મના ક્ષેત્રમા વાપરી નથી, એટલે તમને એ જાતની ખામી લાગે છે અને તે સ્વાભાવિક છે પરંતુ હવે પછી તમારી એ શક્તિને ધર્માચરણમા માં [illegible] ખાતરી થશે કે તમે સુજ્ઞ, શાણા અને કુશળ છો.

કિકરદાસે પોતાનુ મસ્તક નિર્ગ્રંથ મહર્ષિના [illegible] અને તે ગદ્‌ગદ્ કઠે બોલ્યો કે ‘ [illegible] આખો પરથી અજ્ઞાનના પડળ [illegible]

ચક્ષુઓએ મારી સાચી જાતના દર્શન કર્યા ખરેખર! હુ ધન્ય છુ, હુ કૃતપુણ્ય છુ કે તમારા જેવા ગુરુરાજનો મને સયોગ થયો એ મારા તારણહાર! હવે મને માર્ગ દેખાડો કે મારે ધર્માચરણ કેવી રીતે કરવુ ?'

નિર્ગ્રંથ મહર્ષિએ કહ્યુ "મહાનુભાવ! તમારા જેવા મુમુક્ષુઓને માર્ગ બતાવવો એ અમારુ પરમ કર્ત્તવ્ય છે, એટલુ જ નહિ પણ તે કાર્ય બજાવતા અમને ખૂબ ખૂબ આનદ આવે છે અને ખરુ પૂછો તો આ કાર્ય અમે ઉપકાર બુદ્ધિથી કરતા નથી પણ અમારા પોતાના આત્મસતોષ ખાતર જ કરીએ છીએ હવે આપણે મૂળ મુદ્દા પર આવીએ શાસ્ત્રકારોએ કહ્યુ છે કે—

" पूज्यपूजा दया दान, तीर्थयात्रा जपस्तप ।
श्रुत परोपकारश्च, मर्त्यजन्मफलाष्टकम् ॥ "

મનુષ્ય જન્મનુ ફ્લ આઠ બાબતોથી મળે છે

(૧) **પૂજ્યપૂજા** એટલે મુખ્યતયા પૂજનીય રાગ-દ્વેષ રહિત શ્રી વીતરાગ પ્રભુની પૂજા, કચન કામિનીના ત્યાગી ચારિત્રપાત્ર ગુરુની પૂજા તથા વડીલો પ્રત્યે પરમ આદરભાવ એ બાબતમા તમારે આજથી પ્રવૃત્તિ કરવી આ નગરમા સુદર આલિશાન મદિરો છે અને તેમા દેવાધિદેવની પરમ મગલમય મૂર્તિઓ બિરાજે છે, એના તમારે નિત્ય દર્શન કરવા અને સેવાપૂજા કરવી અને વીતરાગ ભાવના કેળવવી આ નગરમા સુદર પૌષધશાળાઓ અને ઉપાશ્રયો છે ત્યા અવારનવાર ઉત્તમ સાધુસતો આવે છે તેમની પાસે જતા રહેવુ અને તેમને યોગ્ય વદન કરીને તથા તેમનો ઉચિત વિનય જાળવીને

તેમની હરેક પ્રકારે સેવા-શુશ્રૂષા કરવી તેમનો કલ્યાણકર ઉપદેશ સમજવો, મનના જે સંશયો હોય તે ટાળવા, અને ત્યાગભાવના કેળવવા પ્રયત્નશીલ રહેવું વળી તમારા માતા-પિતા કે ગુરુજી જો હયાત હોય તેમના પ્રત્યે પરમ આદર રાખવો

(૨) **દયા** એટલે કરુણા કે અનુકંપા તમારે કોઈ પણ પ્રાણીનો વધ કરવો નહિ ખાસ કરીને કોઈ હાલતા-ચાલતા પ્રાણી-પશુઓનો વધ કદી ન કરવો, પોતાના સુખને ખાતર અન્ય પ્રાણીઓને મારવાની બુદ્ધિ રહેલી છે ત્યાં સુધી સાચી દયા ઉપન્ન થતી નથી, માટે અંતરથી તો કોઈનું ય જરા પણ અહિત કે હાનિ કે નુકશાન કરવાની ભાવના રાખવી નહિ મરણ પ્રસંગે સૂક્ષ્મ હિંસાનો પ્રસંગ આવે ત્યાં પણ બને તેટલી યતના-જયણા કરવી

(૩) **દાન** એટલે પોતાની વસ્તુ હિતબુદ્ધિથી બીજાને આપવી તમે શ્રીમંત નથી અને તમારી પાસે દાન આપવા માટે પુષ્કળ ધન નથી માટે દાન કેમ આપી શકો? એ વાત મનમાંથી કાઢી નાખો તમારી પાસે જે કંઈ હોય તેમાંથી થોડું પણ બીજાને હિતબુદ્ધિથી આપો એટલે તમે દાનના માર્ગે છો એમ સમજવાનું છે વધારે નહિ તો અડધું રોટલો પણ ગરીબ ગરબાને આપો વિશેષ નહિ તો આફતમાં સપડાયેલા ઓને જાતમહેનતથી મદદ કરો અને ઘેર કોઈ સાધુ-સંત આવે તેમને સુપાત્ર બુદ્ધિએ પૂર્ણ ઉલ્લસિત ભાવવડે ભિક્ષા આપવાની ભાવના રાખો.

(૪) **તીર્થયાત્રા** એટલે તીર્થની યાત્રા જેનાવડે તરાય તે તીર્થ કહેવાય એવા સ્થાનોએ ...

એક વખત પણ જાઓ અને બે ચાર દિવસ રોકાઈને ત્યાના પવિત્ર વાતાવરણનો લાભ લ્યો આ પવિત્ર ભૂમિમા કોઈ પણ ભાગ એવો નથી કે જ્યા એકાદુ તીર્થ પચ્ચ પચીશ ગાઉના ગાળામા આવેલુ ન હોય કદાચ એ તીર્થ બહુ મોટુ નહિ હોય તો પણ ત્યાના સ્થાનિક સયોગો મુજબ તે હજારો અને લાખો મનુષ્યને પુણ્યજીવનની પ્રેરણા કરતુ હશે

(૫) જપ એટલે રટણ તમારે હમેશા પ્રાત કાળમા ઊઠીને પચ પરમેષ્ઠિને નમસ્કારરૂપ પરમ પવિત્ર નમસ્કાર ×મત્રનો ૧૦૮ વાર જાપ કરવો એટલો ન બની શકે તો પછી યથાશક્તિ કરવો, પણ કરવો અવશ્ય એ મહામગલકારી મત્રના જપથી અષ્ટસિદ્ધિ અને નવનિધિની પ્રાપ્તિ થાય છે અને જીવનના સકળ મનોરથો સરળતાથી પૂરા થાય છે આધ્યાત્મિક વિકાસક્રમમા પણ તેનુ સ્થાન અનેરુ છે એટલે તેના નિરતર જાપથી ધર્માચરણમા તમારી પ્રગતિ શીઘ્ર થશે

(૬) તપ એટલે નાનો મોટો કોઈ પણ જાતનો ત્યાગ પર્વતિથિ હોય ત્યારે અવશ્ય ઉપવાસ કરવો તે ન બને તો એકાસણુ કે આયબિલ કરવુ અને તે પણ ન બને તો છેવટે બેઆસણુ કે રસત્યાગ પણ કરવો વળી હમેશા ભૂખ કરતા કાઈક ઓછુ જમવુ, બહુ સ્વાદિયા થવુ નહિ અને વિકાર ઉત્પન્ન થાય તેવા તામસિક પદાર્થો વાપરવા નહિ રોજ સવાર

× नमो अरिहताण । नमो सिद्धाण । नमो आयरियाण । नमो उवज्झायाण । नमो लोए सव्वसाहूण ॥
एसो पचनमुक्कारो, सव्वपावप्पणासणो ।
मगलाण च सव्वेसिं, पढम हवइ मगल ॥

મા દઈને પોરિસીᵃ કે નવકારસી+ ધારવી અને ગુરુને વંદન કરવા જતી વખતે તેનુ પ્રત્યાખ્યાન કરવુ એટલે કે તે અંગેની પ્રતિજ્ઞા ધારણ કરવી રાત્રે ન જમવુ એવી પ્રતિજ્ઞા પણ એક જાતનુ તપ જ છે, કારણ કે તેનાથી ચોવીસ કલાક પૈકીના બાર કલાક સુધીમા આહારનો ત્યાગ થાય છે

(૭) શ્રુત એટલે શાસ્ત્ર હમેશા થોડો વખત શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવો તેનાથી ઘણુ નવુ જાણી શકાય છે અને મનની વૃત્તિઓ સુધરતી રહે છે કહ્યું છે કે જ્ઞાન એ ત્રીજુ લોચન છે, બીજો સૂર્ય છે, ન હરી શકાય તેવુ ધન છે, સુવર્ણ વિનાનુ આભૂષણ છે ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય અને કાકરે કાકરે પાળ બધાય તેમ થોડો થોડો અભ્યાસ કરતા છેવટે જ્ઞાની બની શકાય છે આ અવસ્થામા કેમ અભ્યાસ કરી શકાય તેવો ખ્યાલ કદી પણ કરવો નહિ, કારણ કે ધર્માચરણ કરવા માટે અને જ્ઞાન મેળવવા માટે કોઈ પણ અવસ્થા કે ઉમર બાધક નથી ' ઊઠ્યા ત્યાથી સવાર 'ના ન્યાયે એ દિશામા પ્રયત્ન શરૂ કરી દેવો મોટી ઉમરે જ્ઞાનાભ્યાસ શરૂ કરીને પણ મનુષ્યો મહાવિદ્વાન થયેલા છે મહાન તાર્કિક શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરના ગુરુ ' શ્રી વૃદ્ધવાદી ' એ જ રીતે મહાવિદ્વાન થયા હતા

(૮) પરોપકાર નાનુ મોટુ કોઈ પણ પરોપકારનુ કાર્ય

---

* પહેર દિવસ ચડે ત્યાસુધી કોઈ પણ પ્રકારનુ ખાનપાન ન વાપરવાનો નિયમ

+ સૂર્યોદયથી બે ઘડી સુધી કોઈ પણ પ્રકારનુ ખાનપાન ન વાપરવાનો નિયમ એ નિયમ પૂરો થયે નમસ્કાર મંત્રની ગણના કર્યા પછી હાતખપાથી કરી શકાય.

કરવુ હાથી હાથીના જેવુ કરે અને કીડી કીડીના જેવુ કરે, પણ જે મનુષ્યો નિરંતર કોઈ ને કોઈ જાતનો પરોપકાર કરતા રહે છે તેમનુ જીવન ધન્ય છે આ પરોપકારના પ્રકારો અનેક છે પણ તે બધાનો સાર એક જ છે કે-બીજાને ઉપયોગી થવાની વૃત્તિ રાખવી પણ માત્ર એકલપેટા કે હીનસ્વાર્થી થવુ નહિ

ધાર્મિક જીવનની ઉચ્ચ કક્ષાએ પહોચવાની આ સામાન્ય ભૂમિકા છે અને તેને અનુસરવાથી તમે ક્રમશ ધર્માચરણમા આગળ વધી શકશો "

નિર્ગ્રંથ મહર્ષિના આ માર્ગદર્શનથી કિંકરદાસના મનનુ સમાધાન થયુ તેને હવે લાગવા માડ્યુ કે પોતે ધર્માચરણ જરૂર કરી શકે તેમ છે અને તે સરલતાથી કરી શકે તેમ છે એટલે તેણે નિર્ગ્રંથ મહર્ષિ આગળ એ આઠે બાબતોને જીવનમા યથાશક્તિ ઉતારવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી

નિર્ગ્રંથ મહર્ષિએ કહ્યુ 'કિંકરદાસ ! હજી એક બાબત નો ખુલાસો કરવો રહી જાય છે તમે મને દુ ખમાથી છૂટવા નો ઉપાય પૂછ્યો ત્યારે તમારા મનમા આર્થિક દુ ખમાથી છૂટવાની કલ્પના હતી અને તે મારા ધ્યાનમા જ હતી, પણ સસારના અન્ય દુ ખોના પ્રમાણમા આર્થિક દુ ખ એ બહુ મોટુ દુ ખ નથી તમે જન્મ દુ ખનો વિચાર કરો, જરા દુ ખનો વિચાર કરો અને મરણ દુ ખનો વિચાર કરો તો એ ખ્યાલ બરાબર આવી જશે એટલે મે પાડાને ન પકડતા થડને પકડ્યુ અને તે જ સાચી રીતિ છે અને એ વાત તમે

લક્ષમા લેજો કે લક્ષ્મી આવે છે તે પુણ્યના સયોગથી જ આવે છે એટલે ધર્મ કરનારને તેનો લાભ સ્વાભાવિક રીતે જ થાય છે જેમ રાજાનુ આગમન થતા તેના હજુરિયાઓ તો કુદરતી રીતે જ આવી પહોચે છે તેમ ધર્માચરણની શરૂઆત થતા લક્ષ્મી એની મેળે આવવા માડે છે તેથી જ શાસ્ત્રકારોએ કહ્યુ છે કે —

" घनदो घनमिच्छूनां, कामद कामिच्छताम् ।
घर्म एवापवर्गस्य, पारम्पर्येण साघकः ॥ "

ધર્મ એ જ ધનના અર્થીને ધન આપનારો છે, કામના ઈચ્છુકને કામ આપનારો છે અને પરપરાથી મોક્ષનો પણ સાધક છે

માટે આજથી તમે ધર્માચરણની શરૂઆત કરી દો અને તમારા સઘળા દુ ખો દૂર થઈ જશે.

નિર્ગ્રંથ મહર્ષિના સત્સગથી કિકરદાસનો કાયાપલટો થઈ ગયો કહેવાની જરૂર ભાગ્યેજ છે કે થોડા વખતમા તે સતોષી, સુખી અને ધાર્મિક બનીને મનુષ્ય જીવનની સાર્થકતા કરવા માટે શક્તિમાન થયો

સહૃદય પાઠક એ વાતનો સ્વીકાર જરૂર કરશે કે આપણી હાલત, આપણી મનોદશા પણ કિકરદાસ જેવી જ છે અને તેથી જે સાધનોવડે તેણે પોતાની કાયાનો પલટો કર્યો, પોતાના જીવનને સુધારી લીધુ તે જ સાધનોવડે આપણી કાયાનો પલટો કરવાની જરૂર છે, આપણા જીવનને સુધારી લેવાની આવશ્યકતા છે

સત્સાધનોની પ્રાપ્તિ એ માનવજીવનને સાર્થક કરવાની ત્રીજી મહાન્ તક છે, તેથી તેનો બને તેટલો સદુપયોગ કરી લેનારાઓ સુફી અને શાણા છે, કુશલ અને કાબેલ છે તથા અનુભવીઓમા અગ્રેસર છે બીજી રીતે કહીએ તો જે મનુષ્યો ઉત્તમ કુળમા જન્મવા છતા, પાચે ઇંદ્રિયોનુ સપૂર્ણપણુ પામવા છતા, નિરોગી છતા, દીર્ઘાયુષી છતા, સદ્ગુણનો યોગ મળવા છતા, સત્શાસ્ત્રોને સાભળવાની તક સાપડ્યા છતા અને તેમા જણાવેલા સિદ્ધાતો બરાબર છે એમ સમજ્યા છતા ધર્મનુ આચરણુ કરતા નથી, તે ખરેખર મૂઢ અને મૂર્ખ છે કે જે હાથમા આવેલી બાજી હાથે કરીને હારી જાય છે

મનુષ્યભવ, આર્યદેશમા જન્મ અને સત્સાધનોની પ્રાપ્તિ એ ત્રણુ મહાન્ તકોનો યથાર્થ ઉપયોગ કરનાર સાચો મનુષ્ય છે, સાચો આર્ય છે અને ખરેખરો સત્પુરુષ છે

મગલમય ધર્મ સહુનુ કલ્યાણુ કરો

ઇતિરામ્

